

Міністерство освіти та науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Катедра української літератури
імені акад. Михайла Возняка

РЕЛІГІЙНІ ІНСПІРАЦІЇ ОЛЕКСАНДРА МОХА ЯК ЛІТЕРАТУРНОГО КРИТИКА

Магістерська робота
студентки II курсу групи ФЛУМ-21с
спеціалізації 035.01 Українська мова та література
(освітня програма “Українська мова та література”)
денної форми здобуття освіти
Усик Лілії Іванівни

Науковий керівник – доц. Микитюк В. І.

Львів – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4-12
РОЗДІЛ I ЗАГАЛЬНІ СВІТОГЛЯДНІ ПАРАМЕТРИ УКРАЇНСЬКОГО МІЖВОЄННОГО ДВАДЦЯТИЛІТТЯ В ГАЛИЧИНІ ТА ІНДИВІДУАЛЬНА ТРАЄКТОРІЯ ОЛЕКСАНДРА МОХА.....	13-24
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ІНСПІРАЦІЙ ОЛЕКСАНДРА МОХА.....	25-48
РОЗДІЛ III. ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ Й ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ АРАМІСА.....	49- 61
ВИСНОВКИ.....	62-67
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	ВИКОРИСТАНОЇ 68-74

ВСТУП

Постать Олександра Моха є однією з найяскравіших сторінок української культури міжвоєнного двадцятиліття, а також вагомим надбанням нашої еміграційної наукової і літературної діяльності після 2-ї світової війни. Про стан наукової розробки теми у радянський період навіть не йшлося з відомих причин. Якщо була історіографія цієї проблеми, то була переважно тенденційною. Досліджуючи повоєнну радянську історіографію, можна помітити загальну лінію, що проблеми зводилися переважно до розгляду шкідливості християнської релігії та експлуататорської ролі духовенства у суспільстві, загального негативного образу релігії і Церкви, а у випадку Греко-Католицької Церкви, то «уніати» представлялися як зрадницька Церква, яка, буцім-то, була на службі у найбільших антикомуністичних сил. Попри досить великий масив досліджень у час Незалежності, що подамо трохи нижче, все ще постать саме О. Моха залишається на узбіччі, тому перспективною є подальша систематизація та уведення його спадку в історико-літературний дискурс усього комплексу католицької науки і літературознавчої преси міжвоєнного двадцятиліття («Поступ», «Нова зоря», «Світ дитини», «Місіонар», «Мета», «Католицька акція» та ін.) Класично сучасні літературознавці, зокрема Микола Ільницький, виокремлюють чотири основні напрямки літературного і наукового процесу міжвоєнного двадцятиліття (католицький, націоналістичний, радянськості, ліберальний), що наповнимо нижче конкретикою. Володимир Микитюк запропонував, що є продуктивним для літературної критики того часу долучити окремо поняття «академічної критики» (М. Возняк, І.

Свенціцький, Ю. Редько, К. Студинський та ін.). Олександр Мох є своєрідною з'єднувальною ланкою.

Його спадок як чільного представника і науковця «міжвоєнного двадцятиріччя» буде проаналізовано через історію виникнення та основні риси української католицької критики. У руслі останніх тенденцій українського літературознавства здійснимо спробу поглянути на нього крізь призму персоналізму як філософського теїстичного напрямку, виявити його питомі основні ознаки як представника персоналістичного руху. Обґрунтовано використання загальноєвропейського терміна персоналістична літературна критика у роботі згадуваного автора:

«Особливе місце у формуванні культурної просторони у Східній Галичині посідала **католицька критика**, католицький світогляд, який становив органічну частину **персоналізму** – релігійно-ідеалістичної течії у філософії ХХ сторіччя, яка розглядає особу як первинну реальність і найвищу духовну цінність, а світ – як вияв творчої активності верховної особи – Бога. Персоналізм безпосередньо пов'язаний з **теїзмом**, є своєрідним синтезом екзистенціальної та релігійної філософії. Вважають, що персоналізм оформився як окремий філософський напрям наприкінці 19 ст. в США (Б.-П. Боун, В.Е. Хокінг, Е.-Ш. Брайтмен та інші), а у 30-х роках 20 ст. сформувався французький варіант персоналізму (Е. Муньє, Ж. Лакруа)¹.

Стосовно постаті О. Моха визначальним будуть терміни-означення етизм, релігійні мотиви-інспірації, християнський націоналізм, католицька критика, персоналізм, персоналістична літературна критика, християнський культуралізм. Він категорично заперечував теорію безсвітоглядності літератури, пропонував розглядати літературні явища

---

¹ Микитюк В. Персоналізм і християнський культуралізм Константина Чеховича / Володимир Микитюк // Патріярхат. Греко-католицьке аналітичне видання. – Львів, 2019. № 6 (476).

через категорії етизму та моральної відповідальності перед особистістю та нацією. Говорив про функціональне використання християнської топіки, не толерував використання біблійної символіки й мотивів як засобу вираження різнорідних психологічних, екзистенціальних або суспільних проблем, довільних та індивідуальних письменницьких інтерпретацій Євангелія і Нового Заповіту. Будь-яка християнська проблематика, на думку критика, мала свідчити про релігійну позицію автора, бути визнанням Віри.

Саме релігія та етика це фундамент, на якому будувало свою систему критеріїв все католицьке угруповання. Після припинення виходу журналу «Поступ» частина митців і науковців католицької орієнтації об'єднались навколо журналу «Дзвони» (1931–1939 рр.), з яким великою мірою пов'язана діяльність найбільш знаних літературознавців того часу у Галичині – Г. Костельника, М. Гнатишака, К. Чеховича, П. Ісаїва, Ю. Редька та інших, а також Олександра Моха. Часопис виходив за матеріальної і моральної підтримки митрополита Шептицького та ректора Богословської Академії Йосипа Сліпого. Постать саме Олександра Моха як знаного представника української науки та видавничої справи всіляко замовчували у радянський період, а нині вона відома хіба що фахівцям. У період між світовими війнами в українській Галичині відбувалося багатопланове культурне життя, адже тоді сформувалися у нашій науці різні ідейно-політичні напрями літературної критики, яка відтоді взяла на себе функції програмування розвитку літератури, що була цілком у руслі європейського розвитку.

Важливими для синтетичного дослідження постаті О. Моха є праці з історії української журналістики окресленого періоду, адже у цій царині він теж багато працював. Написано декілька дисертаційних досліджень та статей, які торкаються проблеми нашої роботи, зокрема це такі роботи:

Кучма Н.З. («Стан і функціонування літературної критики в Західній Україні 20-30-х ХХ ст.», 1999р.); Гнот С.І. («Доброчинна діяльність греко-католицької церкви у 1921-1939 рр. (за матеріалами Галицької митрополії», 2003р.); Капраль І.І. («Ідейно-естетичні пошуки у літературній критиці Львова 20-30-х ХХ ст. (на матеріалах літературної періодики)», 2000р.); Гром'як Л.М. («Особливості християнської поезії в Західній Україні 20-40-х років ХХ століття: мотиви, жанри, поетика (львівська група письменників «Логос»», 2000р.); Гдакович М. («Літературні періодичні видання 20-30-х рр. ХХст. на західноукраїнських землях у суспільно-політичному і духовному контексті доби» (2003р.).

Очевидно, що визначальними для цієї проблематики є роботи С. Андрусів, М. Шкандрія, М. Ільницького, В. Микитюка та інших, чия бібліографія представлена у нашій магістерській роботі (Грицков'ян Я. Українські письменники міжвоєнного двадцятиліття: група «Логос» // Записки НТШ. Праці філологічної секції. – Т. 228. – Львів, 1994; Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20-30-х років ХХ ст. / Упорядник і автор вступного слова Микола Ільницький. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 432 с., Ільницький М. Літературний Львів першої половини ХХ століття // Львів. Історичні нариси. Львів, 1996., Ільницький М. В атмосфері ідейних протистоянь // Критики і критерії. – Львів, 1998. – 148 с., Ільницький М. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття . – Львів: Місіонер, 1999. – 212 с., Ільницький М. Критики і критерії: літературно-критична думка в Західній Україні 20-30-х рр. ХХ ст. / Микола Ільницький // Львів : ВНТЛ, 1998. – 148 с., Олійник-Рахманний Р. Літературно-ідеологічні напрямки в Західній Україні (1919–1939 роки). – К., 1999. – 229 с.; Микитюк В. Костянтин Чехович – літературний критик // Матеріали II Міжнародної конференції «*Slowo. Tekst. Czas.*» – Щецин, 1997. – С. 116–122; Католицька критика міжвоєнного двадцятиліття // *Porównanie jako dowód.*

– Познань, 2001. – С. 23–37; Микитюк В. Персоналізм і християнський культуралізм Константина Чеховича / Володимир Микитюк // Патріярхат. Греко-католицьке аналітичне видання. – Львів, 2019. № 6 (476); Микитюк В. Українська католицька критика міжвоєнного двадцятиліття / Володимир Микитюк // Літературознавчі та історичні студії. Матеріали конференцій. Праці сесій, конференцій, симпозіумів, «Круглих столів» НТШ / Відп. ред. Олег Купчинський. – Львів : НТШ у Львові, 2002. – Т. 14. – С. 252–265; Микитюк В. Християнська ідеологія в українському літературознавстві Галичини 20-30-х років ХХ ст. // Світло. – Львів, 2003. – Число 7. – С. 22–29, Микитюк В. Християнський націоналізм Константина Чеховича і персоналістична літературна критика. Рецензія : [Чехович К. Християнський націоналізм] / Володимир Микитюк // Слово і Час. – К., 2019. – № 11 (707). – С. 115–121 та ін.; М. Комариці («Журнал «Дзвони». 1931–1939. Систематичний покажчик змісту. – Львів, 1997. – 227 с.», «Українська «католицька критика»: феномен 20–30-х рр. ХХ ст. / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 2007. – 328 с.») та ін.; базова колективна монографія «Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки) / За заг. ред. О. Зайцева; – Львів: Видавництво УКУ, 2011. – 384 с., іл.». іт. д.

Феномен вибуху такого потужного персоналістського руху саме Східній Галичині не випадковий – так як про розвиток християнського мистецтва в атеїстичній більшовицькій імперії взагалі не йшлося, особливо з другої половини двадцятих років, тому центр національного українського наукового і видавничого життя переміщується у Галичину. У нашій науці за часу незалежності України досить багато розробляли проблематику розвитку багаточислової та різноманітної за ідейно-світоглядним спектром літератури, літературної критики, видавничої справи у Галичині міжвоєнного двадцятиріччя, про групи та дискусії, про окремих

представників літератури та критики, у тому числі і про Олександра Моха, однак лише принагідно, у загальному контексті. Окремо варто відзначити загальнометодологічні монографії щодо розуміння загальних тенденцій цього руху: Андрусів С. М. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. – Тернопіль: Джура, 2000. – 340 с.; Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / Пер. П. Тарашук. – К.: Факт, 2004. – 496 с.; О.Зайцев, О.Беген, В.Стефанів (Націоналізм та релігія. Греко-католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920-1930-ті роки). – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2011. – 384с.) та інші.

Актуальність роботи: обумовлена відсутністю комплексного дослідження загальнокультурного феномену Олександра Моха, зокрема його релігійних, персоналістських інспірацій, та полягає у потребі вивчення і повернення у науковий і культурний обіг багатогранної журналістської і літературознавчої спадщини чільного діяча української гуманітаристики міжвоєнного двадцятиріччя у Галичині Олександра Моха, який представляв католицький світоглядний напрям, справив помітний вплив на розвиток видавничої справи, працював у багатьох періодичних виданнях та проектах як публіцист, літературний критик і теоретик літератури. Діяльність О. Моха потребує системного дослідження й осмислення в аспекті співіснування та взаємодії з іншими світоглядними групами та об'єднаннями, що визначали розвиток української культури в окреслений період у Галичині (націоналістична, ліберальна, марксистська), вивчення філософсько-релігійної парадигми поглядів на розвиток письменства і журналістики як і нашого автора, так і інших представників католицького напрямку (К. Чехович, М. Гнатишак, Т. Коструба, П. Ісаїв та ін.); рецепції публіцистичних та наукових праць Моха сучасниками, його

вплив і місце у розвитку нашої культури та зокрема літературної критики у 30-60-х рр. ХХ століття на теренах України і в еміграції.

Мета магістерської роботи полягає у детальному аналізі духовного світогляду О. Моха на тлі доби, висвітленні значення та впливу його спадщини для розвитку української науки і культури.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань:

- здійснити загальний огляд світоглядних параметрів міжвоєнного двадцятиліття і місця індивідуальної траєкторії О.Моха;
- виокремити та показати еволюцію Моха як одного з головних представників католицького крила української науки та їх основні праці;
- подати максимально вичерпний огляд життя і діяльності об'єкта дослідження;
- розглянути основні аспекти діяльності вченого і публіциста у розвитку національної науки і суспільно-громадській, церковній та загальнонаціональній справі (питання дослідження епістолярної й публіцистичної спадщини, світоглядні параметри та особливості релігійних інспірацій, проблема реконструкції й удоступнення художніх творів і текстів письменника і журналіста; та публікації невідомих архівних матеріалів);
- проаналізувати основні праці Олександра Моха, присвячені досліджуваним питанням, через які виражається релігійний світогляд і морально-етичні та естетичні наративи митця.

Об'єктом дослідження є культурно-історична доба, у якій жив і творив нащ автор. Об'єктом дослідження є літературно-критичні та публіцистичні праці Олександра Моха та сучасників, його видавничі проекти (загалом наукова та культурна сфера Галичини 20-30-х рр.) та діяльність Моха на еміграції в Австрії та США, спрямована на досягнення

духовного ідеалу митця, всі ресурси в Україні і поза межами її, де знаходяться відповідні матеріали, всі тексти Олександра Моха, праці сучасників діяча, інтернет-джерела та електронні бібліотеки.

Предметом дослідження є основи релігійно-етичного світогляду, що інспірували його наукову методологію, літературна критика та публіцистика вченого і його сучасників; релігійні інспірації всіх доступних праць Моха, а також його життєпис, через який відчитуємо відповідну проблематику його творів.

У першому теоретичному розділі **«Загальні світоглядні параметри українського міжвоєнного двадцятиліття в Галичині та індивідуальна траєкторія Олександра Моха»** плануємо окреслити генезу католицького напрямку у Галичині у 20-30-рр. ХХ ст. та специфіку основних світоглядних ідей, що їх сповідував О. Мох, які, на нашу думку, ґрунтуються на філософських концептах неотомізму та персоналізму.

Другий розділ «Особливості релігійних інспірацій Олександра Моха» плануємо присвятити проблемі наукової біографії О. Моха та вивченню і систематизації основних принципів його наукової діяльності; специфіці рецепції його доробку в українській пресі і літературознавстві; у цьому розділі розділі ставимо собі за мету проаналізувати та систематизувати особливості літературно-критичної парадигми Моха у ракурсі його участі у галицькому та загальноукраїнському культурному житті крізь призму католицького світогляду та переконань.

У третьому розділі **«Загальноєвропейські тенденції діяльності й індивідуальний стиль Арамиса»** будемо досліджувати особливості та методологію наукової праці Моха у загальному персоналістському русі католицької Європи; етапи, еволюцію та конкретні вияви християнської ідеології у дискусіях із сучасниками, статтях і рецензіях.

Методи дослідження: біографічний, культурно-історичний, типологічний, метод аналізу та узагальнення.

Практичне значення роботи полягає в можливості подальшого використання проаналізованого фактичного матеріалу у розвитку української науки про міжвоєнне двадцятиліття, уведення в загальноєвропейський контекст.

Теоретичне значення роботи полягає в можливості використання теоретичного матеріалу, що стосується питань співвідношення літератури і релігії, впливу світоглядних аспектів на творчість.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на матеріалі праць Олександра Моха комплексно проаналізовано основні аспекти діяльності вченого, тематично згруповані чинники і прояви персоналістського католицького руху в окреслений період.

Обсяг і структура роботи: магістерська робота загальним обсягом 74 сторінки, складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури (60 позицій).

Розділ 1

Загальні світоглядні параметри українського міжвоєнного двадцятиліття в Галичині та індивідуальна траєкторія

Олександра Муха

Сучасна дослідниця, автор монографії «Українська «католицька критика» Мар'яна Комариця, аналізуючи науково-світоглядну систему католицьких критиків, слушно пише: «...Наголошували на необхідності поєднання найвищого естетичного завдання митця – мистецької викінченості твору – із найвищим релігійним завданням людини – прославленням Бога своїм життям. Згадана єдність може бути досягнута як безпосередньо через інтелектуальний вплив, так і опосередковано – через вплив естетичний, тому варто провести чітку диференціацію між творами художніми й публіцистичними, проповідницькими й науковими, залучення яких до католицької літератури є помилковим, бо дидактичні завдання перебувають поза межами естетичної мети мистецтва.»² З цього робимо логічний висновок, що теоретики релігійної літератури вважали, що мистецтво підносить людину над буденністю і облагороджує духовне життя, бо ж коли джерело атеїзму полягає у буденності душі, то одухотворення через творчість – це піднесення до Бога.

За іншим дослідником, О.Мух, як і представники цього світоглядного об'єднання, що сповідувало повагу до релігійних принципів та католицької етики у літературі та літературознавстві, належав до тих людей, які "...ставили перед собою завдання активізувати культурно-освітню працю серед населення, яке важко переживало поразку

---

² Комариця М. Українська «Католицька критика»: між етикою і естетикою // Вісник Львівського університету: серія філологія. – 2008. – В.44. – Ч.2. – С. 81.

визвольних змагань 1917-20 рр. Ця праця мала базуватися на національній та християнській ідеях."³

Можна узагальнити з цього, що характерним для розвитку української літературної критики цього часу було те, що формувалась когорта професійних дослідників, які виявляли активне, інтервенційне, постулативне ставлення до літературного процесу на відміну від попереднього аналітично-описового. Домінуючою стає ідеологічна шкала цінностей, у нашому випадку – християнська, що, не ігноруючи повністю естетичних критеріїв, підпорядковує їх однак певним поза-літературним системам вартостей та прагне їх виражати у літературному тексті. Роль критики у формуванні суспільної думки України, і це було характерним для всього європейського культурного простору, внаслідок розвитку літературної преси, збільшення читацької аудиторії помітно зростає, і тому поряд із естетичною інтерпретацією художньої літератури, із окресленням її місця у культурному процесі на перший план виходить реконструкція реалізованого у конкретному тексті світогляду письменника. Саме тому визначальним для окреслення індивідуального стилю Моха є з'ясування його релігійних інспірацій. Тобто, вживаємо цей термін як синонім натхнення, навіювання, спонукання до дій під впливом, у нашому випадку, системи релігійно-етичних принципів.

З останніх передвоєнних публікацій про персоналізм та неотомізм звісно хочу навести формулювання у греко-католицькому виданні «Патріярхат» 2019 року В. Микитюка, який окреслює світоглядне кредо сучасника і соратника О. Моха по католицькому табору Костянтина Чеховича: «Значну увагу персоналісти приділяють проблемам взаємин особи і суспільства, духовної і матеріальної культури, які вони розв'язують з позицій ліберального християнства. Предметом філософського

---

³ Ільницький М. Драма без катарсису. – Львів, 1999. – С. 15.

дослідження в персоналізмі є **творча суб'єктивність людини**. З точки зору персоналістів, у ХХ ст. концепціями, що найбільш одухотворені особистісними ідеями, були персоналізм, екзистенціалізм та марксизм. **Християнський націоналізм** – це світоглядне кредо Константина Чеховича і його сподвижників у міжвоєнне двадцятиріччя. Схематично, розглядаючи американський персоналізм, можна виокремити такі його особливості: 1) в центрі філософських інтересів лежить релігійно-етична проблематика; 2) основна увага приділяється питанням свободи та морального виховання. Моральне самовдосконалення громадянина веде до суспільства гармонії особистостей – це основна ідея американського персоналізму. Для французького персоналізму, завдяки значному впливу марксистської теорії, характерною була тенденція до розуміння соціальної обумовленості особистісного існування, надання переваги у визначенні основ суспільної організації життя особистості та її духовним орієнтаціям. Порівняно із американським і французькими персоналістами у Чеховича набагато більше місце посідає національне освідомлення, національне виховання. Для української версії персоналізму у доктрині Чеховича через реальне зіткнення із «марксизмом» у вигляді «більшовизму», характерним також було не тільки категоричне відкидання французьких ілюзій щодо «ідеального суспільства», а й активна боротьба з ідеями марксизму»⁴.

Таким чином, у міжвоєнному двадцятиріччі в українській Галичині заснувалось надзвичайно цікаве і багатопланове культурне життя, адже тоді чи не вперше в історії по-справжньому сформувалися у нашому літературознавстві різні ідейно-політичні напрями літературної критики. Можливо, можна про це сказати і щодо останньої чверті 19-го століття, але не так виразно. Після поразки змагань за ЗУНР та УНР українство у Галичині теж зазнавало гніту з боку польської держави, яка хотіла

---

⁴ Микитюк В. Персоналізм і християнський культуралізм Константина Чеховича / Володимир Микитюк // Патріярхат. Греко-католицьке аналітичне видання. – Львів, 2019. № 6 (476).

утвердитися на «східних кресах», мистецькі, політичні та релігійні угруповання тут розвивались у відносно вільних умовах конкуренції із різними світоглядними групами, не то що, в умовах Розстріляного Відродження під комуністичним імперським режимом. Отож наша критика удосконалювалась у суперечках, зростало загалом наше українське літературознавство, засноване на європейських контекстах, адже багато представників української культури доволі вільно переміщувались, працювали та публікувались у власне Західній Україні, Німеччині, Чехословаччині та інших європейських країнах. У всякому разі знаходились у загальносвітовому мистецькому контексті через вільну пресу і переміщення.

Якщо говорити про основні тенденції розвитку літературної критики, то у нас, як і в Європі, основною лінією розмежування стало різне бачення суспільної функції літератури, її місця і ролі у житті народу. Чи має служити? Як для бездержавної нації, це було завжди важливим для української літератури, що часто виконувала ту роль, яка була не обов'язковою для мистецтва державних народів. Для українських же мистецьких і наукових кіл це питання у 20-х – 30-х роках звучало надзвичайно болісно, адже йшлося про культуру нації, що не зуміла реалізувати шанс на свою державу після першої світової війни. Наша культура, як і вся нація, знову була поділена на дві територіальні течії. Особливо трагічним було Розстріляне Відродження на материковій Україні, де внаслідок приходу до влади більшовиків, після недовгого періоду псевдо-українізації, коли наше мистецтво розвивалось дуже цікаво, прийшла політика репресій та уніфікації. Тому про інше, не «соціалістичне», а поліфонічне розгортання культурного процесу навіть не йшлося. Тому все-таки в умовах жорсткого, а часом жорстокого українсько-польського національного протистояння, що чимало перешкоджало розвитку нашої науки, журналістики, центр українського

наукового і видавничого життя переміщується у Галичину, як це було вже у 70-90-х роках XIX ст. Саме тут відбулася розмежування нашої літератури і літературознавства за ідеологічними ознаками, що стало характерною рисою відродження українського літературного процесу у Галичині у 20-30-х рр., про що йшлося уже попередньо. Не вдаючись до дуже детальних характеристик цього процесу, зазначимо, що окрім традиційної суперечки про літературу (культуру) проукраїнську і москвофільську, що майже «вічно» обговорювалось у наших інтелектуальних колах, вперше саме у міжвоєнному двадцятиріччі оформилось діаметрально-протилежне бачення проблеми розвитку мистецтва: полемізували про те, чи має право на існування автономна, вільна від патріотичних та педагогічних обов'язків література із своєю власною системою естетичних цінностей, чи має творчість свої закони розвитку, незалежні від суспільного і національного життя? Тобто, надзвичайно зросла і розширилась роль літературної критики внаслідок розвитку преси (а одного досліджуваного нами католицького напрямку преси різних орієнтацій було більше десятка журналів і газет!) та різкого збільшення читацької аудиторії, тому стала більш помітною для формування суспільної думки. Про це дуже детально пише дослідник Кость С. у книзі «Західноукраїнська преса першої половини XX ст. у всеукраїнському контексті (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування. (Львів, 2006.). Що важливо, поруч із естетичною інтерпретацією літератури на перший план вийшла реконструкція та тлумачення реалізованого у конкретному художньому творі світогляду письменника. У релігійній капіталістичній Польщі, яка загалом то вороже ставилася до українців Галичини через недавню «боротьбу за Львів», українську-польську війну, була змога все таки розвивати власне католицьке літературознавство. Щодо Олександра Моха, то у ньому чи не найбільш яскраво це багатоманітність втілилась, адже він був поет, видавець, редактор, критик. Особливо це цікаво і

помітно на тлі загального розвитку католицького напрямку в українській науці міжвоєнного періоду і, відповідно, діяльності Моха.

Дуже драстичним на початках дослідження католицького напрямку, християнського націоналізму, була їхня співпраця із радикальним українським націоналізмом . Зокрема, Дмитра Донцова. Зразу ж можна сказати, що вони не тільки співпрацювали, але й конкурували. Історія показала, що наш націоналізм у будь-яких проявах нічого не мав і не має спільного із нацизмом, біологічним націоналізмом, імперським агресивним нацизмом (рашизмом).

Знову ж таки, та ж сама М. Комариця, пишучи про світоглядну систему Чеховича, означає дуже влучно загальні риси напрямку так: «Націоналізм не передбачає також безумовного переростання у шовінізм і імперіалізм. К. Чехович, зокрема, виразно розмежовує позитивну національну ідею та крайні форми її інтерпретації, зокрема фашизм...»⁵. Точно вважає:

«Проблема взаємозв'язку релігійного і національного чинників у житті суспільства не втрачає своєї актуальності. "Шевченківська формула націоналізму" – "Немає в світі України, немає другого Дніпра" – підтверджена досвідом не одного покоління українців-емігрантів. Український націоналізм сьогодні намагається поєднати ці чинники із третім – демократичним».⁶

Власне, для представників католицької критики був характерним властивий для всіх європейських та американських персоналістів демократизм.

Також про це питання є дуже корисна книжка сучасних українських істориків, що дослідили недавно це питання. Зокрема вони пишуть про контекст католицького табору 30-х років 20-го століття, про одного із знайомих Олександра Моха: «Схвальна оцінка, яку дав М. Конрад

---

⁵ Комариця М. Українська "католицька критика": феномен 20-30-х рр. XX ст. / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 2007. – С. 98.

⁶ Там само – С. 99.

окремим висловлюванням і діям фашистів, та його ідея союзу католицизму із модерним націоналізмом (до якого він зараховував і фашизм) дали привід А.Шеховцову оголосити о. Конрада ідеологом «клерикального фашизму». На наш погляд, така оцінка безпідставна. М. Конрад, як і його однодумці Маркіян Дзерович, Костянтин Чехович та інші, не поділяли суто фашистських ідеологем, навпаки, гостро їх критикували, але вбачали в європейському інтегральному націоналізмі реальну силу, здатну подолати комунізм.»⁷

Таким чином, сучасні історики точно розрізняють справжній націоналізм, синонім патріотизму, який органічно сполучається із християнською вірою, дотриманням релігійної моралі та етики, запереченням насильницьких дій, від тез із фашистською чи комуністичною ідеологією, для якої нацистська чи соціальна ідея були понад усе. Там же пояснюють певні аспекти, що виникають у сучасного читача: «Нас не має дивувати, що українські католицькі ідеологи вважали комунізм більшим злом, порівняно з фашизмом. У 1930-х рр.. нацизм ще не скоїв своїх найбільших злочинів, а італійський фашизм навіть в очах деяких ліберальних політиків виглядав цілком респектабельним. Натомість радянський комуністичний режим уже знищив мільйони людей, зокрема українців, а крім того, відштовхував усіх віруючих своїм войовничим атеїзмом.»⁸ Сьогодні ми бачимо новітній варіант російського комунізму, який має всі риси нацистської людиноненависницької потворної імперії зла.

Представники католицького напрямку в українській культурі міжвоєнного двадцятиріччя теж боролися за Україну, у тому числі мілітарно, співпрацювали з націоналістично-патріотичною суспільністю і

---

⁷ О.Зайцев, О.Беген, В.Стефанів. Націоналізм та релігія. Греко-католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920-1930-ті роки). – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2011. – С. 302.

⁸ Там само. – С. 302-303.

творчими лавами зокрема «пражан», але заперечували brutальні форми, терористичні акти, закликали до гуманізації та своєрідного місіонерства. Звісно, що спільними ворогами двох угруповань були облудні деморалізуючі марксистсько-більшовицькі прихильники та ліберальні українські письменники з їхньою теорією безсвітоглядності і мистецтва заради мистецтва, хоча тут було зовсім непросто. Поговоримо про цн у наступних розділах через аналіз конкретних праць О. Моха.

Тут же вкажемо, що Мох стверджував, що мистецтво підносить і облагороджує духовне життя. Джерело ж атеїзму полягає у буденності душі, а одухотворення через творчість – це піднесення до Бога, прозріння, шлях до вічності і призначення людини. Наявність осяяння у процесі творчості є в наявності в момент написання твору стану Божої наснаги. Мало бути практикуючим християнином, казав він, треба вірити у Божий провід, щоб у мистецькій праці реалізувати сутність релігійності, справжньої віри. Недостатньо використовувати релігійну символіку, образи і топоси.

Знову ж таки, і для тодішніх католицьких критиків і письменників, і для націоналістичних, і для ліберальних водорозділом була постать Івана Франка та його спадок. Такий різний і суперечливий щодо релігійності митця і вченого. Добрим джерелом для вияснення питання є недавня дисертація І. Медведя, де він зокрема чітко розставляє акценти в рецепції цієї проблеми тоді і сьогодні. Покличемось на думку історика: «Що стосується питання культу Франка в міжвоєнний період, то в сучасних дослідженнях цієї теми можна виділити два напрями. Перший напрям стосується дискусій в церковному оточенні. Добрим прикладом досліджень на цю тему є стаття Ярослави Мельник «Церква і культ Франка» [430]. У статті авторка виокремила основну критику культу Франка та продемонструвала реакцію з іншого греко-католицького табору,

який розумів суспільне значення Франка для українців. Католицької критики щодо Франка торкнулася також і Мар'яна Комариця у своєму дослідженні католицької преси міжвоєнного періоду «Українська «католицька критика»: феномен 20 – 30-х рр. ХХ ст.» [365]. Окремий підрозділ розділу «Культ і культура: історико-літературні студії католицьких критиків» присвячений дискусіям щодо культу Франка в католицькій пресі [365, с. 130-144]. М. Комариці досить фахово вдалося відтворити дух епохи, в якій велися дискусії»⁹.

Як відомо, в останній, чи – точніше, вершинний, зрілий період своєї діяльності Франко був цілеспрямованим критиком москвофільства й теорії Маркса, бо вже тоді бачив, до чого вона приведе – звиродніння та жертв. Безумовно, що О. Мох, як і інші представники його напрямку, були інспіровані і вершинними текстами українського Мойсея. Марксистській формулі літератури католицькі критики протиставляли поєднання національних та християнських засад, які, на їхнє переконання, мали надихати та формувати письменників. Мох належав до тих видатних католицьких критиків, що цілісно розглядав українську літературу і працював над формуванням нових критеріїв католицької критики. Сам критик розглядав релігійну літературу, яку бачив як прагнення до абсолюту, як намагання знайти себе, стати одкровенням і зустріччю з найширшим – метафізичним – виміром.

Маємо сучасні формульні оцінки світоглядних доміант, релігійних інспірацій і самого Моха в сучасній критиці. Та ж сама авторка монографії «Українська «католицька критика» Мар'яна Комариця, аналізуючи науково-світоглядну систему католицького критика Олександра Моха, : «Наголошував на необхідності поєднання найвищого естетичного завдання

---

⁹ Медвідь І. Характер та еволюція релігійних поглядів Івана Франка: на прикладі ставлення до Греко-католицької церкви. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів, 2017 // <https://shron1.chtyvo.org.ua/>. – С. 21.

митця – мистецької викінченості твору – із найвищим релігійним завданням людини – прославленням Бога своїм життям. Згадана єдність може бути досягнута як безпосередньо через інтелектуальний вплив, так і опосередковано – через вплив естетичний, тому варто провести чітку диференціацію між творами художніми й публіцистичними, проповідницькими й науковими, залучення яких до католицької літератури є помилковим, бо дидактичні завдання перебувають поза межами естетичної мети мистецтва.»¹⁰

І дійсно, Олександр Мох вважав, що мистецтво підносить людину над буденністю і облагороджує духовне життя, бо ж коли джерело атеїзму полягає у буденності душі, то одухотворення через творчість – це піднесення до Бога. І, як ми вже зазначали, осяяння та розквіт переживання та співпереживання у процесі творчості полягає у наявності в момент писання твору стану Божої ласки, Контакту, прозріння, бо ж мало бути практикуючим християнином формально, ходити до Церкви – треба вірити у Божий провід, відчувати обов'язок та підкорятися йому, щоб у мистецькій праці реалізувати сутність релігійності і Божого промислу.

У католиків-письменників про це багато дискутували публічно, виникло навіть таке поняття «християнського націоналізму» у багатьох представників католицького літературного і суспільного руху, а виступи провідних теоретиків, зокрема близького соратника Олександра Мох, також провідного критика того часу згадуваного вже не раз у нашій роботі Костянтина Чеховича показує переконливість позиції здорового, морального націоналізму, показує фальшивість звинувачень у перевазі і пріоритеті суспільно-національних завдань перед питаннями віри, морально-етичними межами. Останній, зокрема, писав про це так у відкритій лекції, що її він прочитав у богословській семінарії, а текст було

---

¹⁰ Комариця М. Українська «Католицька критика»: між етикою і естетикою// Вісник Львівського університету: серія філологія. - 2008. - В.44. Ч.2. - С. 81.

опубліковано у католицькому журналі «Нова зоря»: «Тут були ще запити щодо співпраці українського католицизму з націоналізмом. Повторюю ще раз: з'єднання католицизму зі здоровим націоналізмом не лише можливе, але й конечне. Бо лише співпраця католицизму з націоналізмом, їх органічна синтеза створить із нас П'ємонт відродження України», тому сучасний дослідник вважає, що табір католицької критики закономірно найбільше приділяв уваги дослідженню джерел та перспектив органічного і морального націоналізму, а «здоровий націоналізм», на його думку, це «християнський націоналізм».¹¹

Корисна є згадувана книжка сучасних українських істориків, що дослідили це питання. Зокрема вони пишуть про контекст католицького табору 30-х років 20-го століття: «Схвальна оцінка, яку дав М. Конрад окремим висловлюванням і діям фашистів, та його ідея союзу католицизму із модерним націоналізмом (до якого він зараховував і фашизм) дали привід А.Шеховцову оголосити о. Конрада ідеологом «клерикального фашизму». На наш погляд, така оцінка безпідставна. М. Конрад, як і його однодумці Маркіян Дзерович, Костянтин Чехович та інші, не поділяли суто фашистських ідеологем, навпаки, гостро їх критикували, але вбачали в європейському інтегральному націоналізмі реальну силу, здатну подолати комунізм.»¹² Тобто, ще раз: справедливо розрізняти справжній націоналізм, який органічно сполучається із християнською вірою, дотриманням релігійної моралі та етики, запереченням насильницьких дій, із фашистською чи комуністичною ідеологією. Автори історично виважено пояснюють певні аспекти, що виникають у сучасного читача: «Нас не має дивувати, що українські католицькі ідеологи вважали комунізм більшим

---

¹¹ Микитюк В. Костянтин Чехович - літературний критик // *Slowo. Tekst. Czas. Materiały z II międzynarodowej konferencji naukowej.* - Szczecin, 1997. – С. 121.

¹² О.Зайцев, О.Беген, В.Стефанів. Націоналізм та релігія. Греко-католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920-1930-ті роки). – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2011. – С. 302.

злом, порівняно з фашизмом. У 1930-х рр. нацизм ще не скоїв своїх найбільших злочинів, а італійський фашизм навіть в очах деяких ліберальних політиків виглядав цілком респектабельним. Натомість радянський комуністичний режим уже знищив мільйони людей, зокрема українців, а крім того, відштовхував усіх віруючих своїм войовничим атеїзмом.»¹³ Доля більшості представників католицької критики була трагічною – тільки втеча на Захід рятувала їхнє життя після окупації всієї України совітами.

---

¹³ Там само. – С. 302-303.

Розділ 2

Особливості релігійних інспірацій Олександра Мох

Письменник Олександр Мох належав до групи «Логос», де об'єдналися молоді поети католицького спрямування у міжвоєннє. Від того часу Мох, який був відомий у літературі як поет Орест Петрійчук, належав до дуже потужної (навіть домінуючої на той час) католицької критики у Галичині часу міжвоєнного двадцятиріччя, до сповідувачів релігійних принципів та католицької етики у літературі та літературознавстві, які, як пише відомий і вже цитований дослідник Микола Ільницький, «...ставили перед собою завдання активізувати культурно-освітню працю серед населення, яке важко переживало поразку визвольних змагань 1917-20 рр. Ця праця мала базуватися на національній та християнській ідеях»¹⁴. Бо, закономірно, після поразки визвольних змагань за нашу державність, розгорнулася широка боротьба на літературному фронті, де прагнули справедливого реваншу недавні борці за волю України. Так часто в нашій історії культура виконувала роль армії.

Тут треба сказати і про феномен журналу-тижневика «Нова зоря», який, будучи органом Української Християнської Організації (відповідальний редактор – Роман Гайдук), ще у першому номері 7 січня 1926 року зазначив: «Головним нашим завданням буде підносити й будити релігійне освідомлення через поширювання, поглиблювання й оборону католицького світогляду на всіх областях життя. В першій мірі хочемо боронитися проти напору більшовизму, проти новомодного сектантства і злобних нападів на католицьку Церкву».¹⁵ Журнал виходить до цих пір, а його історія стала предметом розгляду багатьох дослідників. Зокрема Н. Бліндер пише: «Важливим джерелом у вивченні змісту та тематики статей

¹⁴ Ільницький М. Драма без катарсису. – Львів, 1999. – С. 15.

¹⁵ Нова зоря. – Львів, 1926. – Ч. 1.

часопису є сам часопис “Нова Зоря”, який дає можливість дослідити різні сторони суспільно-політичного життя населення Східної Галичини. Не менш важливими є архівні матеріали ф. 359 Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДІА у Львові), а також ф. 2, Державного архіву Івано-Франківської області (ДАІФО), в яких містяться документи, що розкривають діяльність редакторів “Нової Зорі”, а також суспільно-політичне становище в краї»¹⁶. Дуже жаль, що в умовах війни з росією неможливо безпосередньо опрацювати архіви, однак про часопис писали вже досить багато дослідників, зокрема той же Бліндер зазначає, що «На третьому засіданні Організаційного Комітету, 14 грудня 1925 р., було вибрано редакційний комітет часопису “Нова Зоря” [11, с.110; 7, с.121]. Часопис, як наголошувалося, був призначений для інтелігенції краю [12, с. 6; 13, с. 83]. До складу редакційного комітету увійшли о. Т.Галуцинський, Я.Гординський, М.Чубатий та О.Надрага. Тижневик почав виходити з 7 січня 1926 року, в цей “незвичайний час” для українського суспільства [14, с.1] і був задуманий як орган “інтегрального” католицизму, поставивши собі за мету “боротьбу проти лібералізму, – дійсного або мнимого, та релігійного індіферентизму української світської інтелігенції, а навіть частини духовенства”»¹⁷

Про участь тижневика у літературознавчих дискусіях 20-30-х років вестимемо мову у наступному розділі магістерської роботи, зараз лише зазначимо, що власне провідним критиком на сторінках журналу багато років був Олександр Мох, що підписував більшість своїх статей псевдонімом Арамис. Будучи активним критиком, Мох реалізовував тенденцію, що українська католицька критика Галичини відрізнялася постійним прагненням розглядати розвиток національної літератури як

---

¹⁶ Бліндер Н.М. «НОВА ЗОРЯ» – друкований орган консервативно-клерикального руху інтелігенції східної Галичини міжвоєнного періоду // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2014, вип. XXXIX. – С. 136.

¹⁷ Там само. – С. 136.

органічної частини європейської католицької культури, тому на сторінках журналів і газет католицької орієнтації, передусім «Нової зорі», широко інформувала про розвиток католицької літератури. Редакційна колегія часопису, і звісно Мох, поставила перед собою завдання поширювати популяризувати релігійну свідомість громадян поширювати і захищати католицький світогляд ідеї організації (УХО – української християнської організації), інформувати суспільство про поточні питання, які стосувались українського життя та світового католицького руху. Активно боротись з більшовизмом, сектантством та критикою католицької церкви; співпрацювати з українськими установами у національному інформуванні широких кіл українського населення та підтримувати розвиток освіти; сприяти проведенню реформи. Захищати народні права, установи, допомагати політичним партіям виборювати для українського народу свободу та самостійність; поглиблювати, підтримувати, захищати католицький погляд на релігійні, політичні, суспільні, культурні, просвітні, економічні питання; відстоювати авторитет церковної влади, Папи римського, греко-католицьких ієрархів і т.д. В умовах Галичини у творчості, у літературних творах представників католицької групи це виявлялося на рівні релігійно-метафізичної проблематики, активного використання й осмислення християнських мотивів та символів через призму авторського світобачення та моральних канонів, що визначали особистість митця. Програмні літературно-критичні засади формувались в основному через дискусії з представниками інших за світоглядом літературних груп на сторінках тогочасної галицької преси. Звісно, Араміс бу в у гуці таких дискусій, тож що вирізняло цього видатного представника католицького крила у західноукраїнському процесі міжвоєнного двадцятиріччя, а потім емігрантського руху на Заході.

Безперечно, це його походження, про яке, загалом, пересічному українцеві відомо небагато, а Олександр Мох – одна із найбільш помітних і, водночас, найменш досліджених, постатей української науки і літературознавства у ХХ столітті. Поле його діяльності – це літературознавство, католицька критика, видавництво «Добра книжка», він редактор і журналіст, католицький письменник та автор статей у журналах «Поступ», «Нова Зоря», «Дзвони», «Католицька акція» учасник групи «Логос».

Сучасна дослідниця зовсім недавно писала: «Навіть його дата народження достеменно не відома чи, точніше, декому не відома. Зокрема, на сайті організації «Українська молодь – Христові» у статті, присвяченій 90-ій річниці створення групи «Логос», є інформація, що О. Мох народився у 1910 році. Однак на сайті «Галереї старих книжок» є інші відомості: «На авантитулі представлене графічне оформлення назви збірки, на звороті авантитулу наклеєний exlibris Олександра Моха (1900-1975) – відомого письменника, критика і редактора українських часописів.» Йдеться про книжку М.Коцюбинського «Тіні забутих предків». Ця дата (1900 рік) народження є очевидно більш вірогідною, оскільки у 1920 році О. Мох вже був редактором «Поступу», заснував «Добру книжку» та ін. Врешті, навіть в українській Вікіпедії прізвище нашого героя згадується лише як учасника Українського фотографічного товариства, що, безумовно, треба доповнити»¹⁸.

Це добре, що в українській Вікіпедії, яка все-таки не вважається точним науковим джерелом, але розміщено уже з 2013 року доволі точну інформаційну довідку¹⁹:

---

¹⁸ Шпрінгер Т. Олександр Мох як літературний критик, журналіст і видавець // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – Львів, 2012. – Випуск 36. – С. 161-162.

¹⁹ http://uk.wikipedia.org/wiki/Мох_Олександр_Іванович

Мох Александр Іванович (1900–1975) –

український поет, публіцист, журналіст, видавець. Псевдоніми – Арамис, Орест Петрійчук, Микола Олександрович, Адам Куновський. Народився 22 травня 1900 р. у м. Глиняни (Західна Україна). Закінчив школу, Львівську теологічну семінарію (1918–1923), навчався у Львівському таємному університеті (1920–1923). Заснував літературне товариство «Логос», редагував журнали «Наш приятель», «Поступ» (1921–1931), «Світло і тінь» (1932–1939). Емігрував, редагував журнал «Життя і слово» в Інсбруку (1948–1949). Переїхав до Канади (1952), з 1969 р. видавав газету «Правда» у м. Торонто. Помер 16 листопада 1975 р. Автор книжок «Про те, що я люблю» (1924), «На фронті української книжки» (1937), «Книжки і люди» (1938), «Теофіль Коструба. Учений і праведник» (1952), «Кінець світу» (1963).

Як бачимо, що не є повною таємницею є його життя, але повна наукова і творча біографія його ще не написана або недоступна, адже хоч відоме місце його народження, але батьки, склад сім'ї, навіть його ім'я. Або ж навіть по-другому, по-інакшому: чи було взагалі друге ім'я? У католицькій традиції давати дитині два імені. Тим більше, що у виданні «Українська журналістика в іменах» він згадується як Мох Олександр-Микола²⁰. Про це так само писав Я. Грицков'ян²¹, вказуючи на його два імені.

В Енциклопедії Українознавства є основна стаття про Моха («Мох Олександр (*1900), кат. публіцист, літ. критик (псевдо Арамис) і видавець родом з Галичини; власник і ред. в-ва "Добра Книжка" у Львові й (з 1952) у Торонто, ред. ж. "Поступ" (1920-1930), "Світло й Тінь" (1932-39) у Львові,

²⁰ Передирій В. Мох Олександр-Микола // Українська журналістика в іменах (За редакцією М.М. Романюка) // НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 1999. – Вип. 6. – С. 222.

²¹ Грицков'ян Я. Українські католицькі письменники міжвоєнного двадцятиліття: група «Логос» / Ярослав Грицков'ян // Записки наукового Товариства ім. Шевченка. – Т. ССХХІХ. – Праці філологічної секції. – Львів, 1995. – С.171.

"Життя і Слово" (1948-49) в Інсбруку; співред. ж. "Світло" в Торонто; співр. кат. вид.)²² Також тут же є стаття про його видавництво: «Добра книжка», кат. в-во, видавець і ред. О.Мох; постало у Львові 1920 р. п. н. «Літ. вид. Ін-т Д. К.»; на еміграції, в Австрії, 1948-49 випустило кварталник «Життя і Слово»; з 1952 в Торонто (Канада); до 1957 видало 154 випуски перекладної й оригінальної літератури, перев. рел., популяр.-наук. і іст. змісту, різними серіями»²³.

Деякі відомості можна брати із доступних текстів самого митця, що можна знайти у мережі, у яких він згадує факти та етапи свого формування, як, наприклад, у монографії «Книжки і люди»: «...Вперше мене видрукували у 1917 році в гімназійному часописі "Відродження"... За той час пройшло через мої руки багато – поверх сотні – чужих книжок, що я мусів їм бути з обов'язку хресним батьком»²⁴. Але вичерпної картини життєпису знайти важко.

Власне, що можна вивести із біографії Моха це те, що безперечно релігійна атмосфера у родині, участь у надзвичайно значимій ролі греко-католицької церкви у житті українців Західної України, яку очолював до 2-ї світової війни Андрей Шептицький, сформували систему поглядів Моха як учасника і редактора часописів «Поступ», «Дзвони», «Католицька акція», «Нова Зоря» та багато інших. «Нова Зоря», редактором та ідеологом якої був Олександр Мох, це все ще величезний масив нашої культури, ще належно не вивчений. Врешті, як зазначено вище, як і життя і діяльність представника католицького напрямку, провідного за силою впливу на суспільство, так сильно виховуване Церквою.

---

²² Енциклопедія українознавства. Словникова частина : в 10т. Гол. ред. В. Кубійович / Наукове Товариство ім. Шевченка. – Перевидання в Україні. Репринтне відтворення видання 1955-1984 років. – Львів, 1996-2000. – С. 1655.

²³ Там само. – С. 551.

²⁴ Мох О. Книжки і люди / Олександр Мох. – Львів: Добра книжка, 1938. – С. 3.

Важливо відзначити, що життя і діяльність Моха відтворює атмосферу часу, коли українці «чину» тільки починали формувати свій радикальний світогляд, а націоналізм став назвою цілої епохи, яка виступає проти раціоналізму XIX-го століття, проти соціалізму і комунізму. Націоналізм-патріотизм у Європі своїм наслідком мав утворення багатьох модерних нових держав, визволення народів із імперських лабет. Українці теж намагалися, бо це був шанс. Епоха модерного націоналізму, вважали вони, – це епоха, коли цінностям повертається практичність, а в цей час християнські цінності можуть нарешті діяти, поступати істинно по-християнському. Тому основним гаслом наприклад літературних «Пражан», ключовим поняттям ідеологів було сильне добро, яке не може лишатися беззахисним супроти сили зла. І вони боролись, багато письменників загинуло безпосередньо від рук нацистів і комуністів. Молоді борці за Україну старалися поєднати етнічне і релігійне, синтезувати націоналізм і католицьку мораль. Для тої ж «празької школи» Святе Письмо та світ християнської символіки були одним із найважливіших джерел творчої уяви та способу художнього мислення. Розглядаючи релігійну тему в поезії наприклад Олега Ольжича, то всі зазначають, що в поета чимало біблійних і християнських мотивів, символів та художніх образів, але вони трохи по-інакшому використовуються, ніж у митців католицького стилю, які були ближчими до органічного поєднання справжнього християнського віровідчуття і гуманістичного перетворення світу і своєї країни. Можна сказати, менш мілітарного.

Про небезпеку формального тлумачення літературних творів без врахування особливостей постання і, головне, світоглядного кредо автора таких текстів, коли втрачається причина і наслідок, вказував ще Іван Франко в передмові до другого видання «Мойсея» 1912 року: «Моя поема побудована майже вся на біблійних темах, отже, що природніше для кожного

критика, як пошукати тих джерел у Біблії і порівняти їх із тим, що я зробив із них? Се якраз досі не прийшло на думку ні одному з критиків моєї поеми. Знак, що Біблія лежить далеко поза кругом їх духовних інтересів»²⁵. Ось тут відповіді про релігійність Франка, на особливостях Біблії і її трактуванні.

Франко робить акцент не так на покликанні, як на смерті Мойсея – підсумку цього покликання бути провідником: «Основною темою поеми я зробив смерть Мойсея як пророка, не признаного своїм народом. Ся тема в такій формі не біблійна, а моя власна, хоч і основана на біблійнім оповіданні»²⁶. Отже, тут йдеться про використання біблійного сюжету, його інтерпретацію для вирішення сучасних, актуальних для автора суспільних і національних проблем, коли Святе Письмо використовується з прикладною метою. Письменники і критики католицького напрямку не так вільно трактували Біблію, як письменники «вісниківці». Але часто дослідники спрощували і не бачили джерел, тому Франко мав право сказати: «Тому, що моїй поемі пощастило настільки, що вона стала предметом лектури учеників та інтерпретації вчителів у деяких руських гімназіях, а також предметом ближчої уваги деяких наших літературних критиків, варто зазначити факт, що, ставлячи не раз питання про джерела сеї поеми, ніхто з тих руських інтелігентів не звернув уваги на властиві і самим змістом вказані її джерела, але майже кождий, як се покажу далі, шукав їх деінде, звичайно, там, відки я не взяв нічого.»²⁷

Очевидно, що всі ці часописи видавалися з благословення та фінансової підтримки митрополита Андрея Шептицького, тому послідовно стверджували патріотичну національну ідею із виразно окресленим католицьким вектором. Відомий дослідник журналістики про це пише так:

---

²⁵ Франко І. Збір. творів: У п'ятдесяти томах. – Т. 5. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 201. Цит. за: <https://www.i-franko.name/uk/Poems/Mojsej/Peredmova.html>.

²⁶ Там само. – С. 201.

²⁷ Франко І. Збір. творів: У 50-ти томах. – Т. 5. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 201. Цит. за: <https://www.i-franko.name/uk/Poems/Mojsej/Peredmova.html>.

«Саме завдяки А. Шептицькому остаточно сформувався національний характер УГКЦ. Вона довела це в роки міжвоєнного двадцятиріччя, в роки першої більшовицької окупації, а також і німецької, коли А. Шептицький видав кілька таких пастирських листів, послань, що викликали лють окупантів («Як будувати Рідну Хату?», «Не вбивай», з приводу проголошення Акту відновлення Української Держави). Митрополит Шептицький був тією особистістю, в якій щасливо поєднався ідеал національного і християнського, а це поєднання може слугувати як взірць для українців»²⁸. І знову ж зазначав про уже підняту нами проблему, що стосується Олександра Мухоморова і його світоглядно-християнської системи світосприйняття, адже «...ці ідеї вилилися в концепцію християнського націоналізму, який був спробою скерувати націоналістичний рух у прийнятне для Церкви русло. Утім, немає жодних підстав ототожнювати ідею католицько-націоналістичного синтезу із «клерикальним фашизмом», як це роблять деякі дослідники.»²⁹

Тут треба зазначити, що сучасний історик справедливо відзначає, що «найважливіші тексти, що стосуються рецепції Франка в міжвоєнний період в Галичині, упорядкував Микола Ільницький у збірнику «Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20-30-х років ХХ ст.» [341]. Деякі з цих текстів стосуються дискусії щодо культу Франка. Як передмову до цих текстів М. Ільницький помістив на початку збірника свою статтю «Між ідеологією та естетикою: франкознавчі дослідження міжвоєнного двадцятиліття в Західній Україні» [416], яка теж частково торкалася дискусії щодо культу Франка»³⁰.

---

²⁸ Кость С. Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст. у всеукраїнському контексті (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування). – Львів, 2006. – С. 183.

²⁹ Там само. – С.345.

³⁰ Медвідь І. Характер та еволюція релігійних поглядів Івана Франка: на прикладі ставлення до Греко-католицької церкви. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів, 2017 // <https://shron1.chtyvo.org.ua/>. – С. 23.

Можна зробити висновок, що Араміс-Мох, як людина, яка дуже добре знає і розуміє Біблію, тлумачить твори письменників із точки зору теології, то тлумачить дуже об'єктивно, адже належав він до поміркованого крила католицького угруповання літературних критиків, хоча деякі науковці з цього табору не зовсім толерантно ставилися навіть до самого Франка. І, це вражає нині, деякі представники з католицького табору дуже категорично ставилися до постаті Івана Франка і його творів. Взагалі, були думки заборонити вивчати його творчість у школі, так як він вважався соціалістом і нігілістом, а це, мовляв, може згубно впливати на молодь. Тобто, було прагнення цензурувати шкільну програму, куп'юрувати творчість Івана Франка та інших українських письменників. Так, дуже цікавою була позиція «Поступу» у 1926 році під час вшанування пам'яті Івана Франка у десятиліття його смерті. А це журнал, від якого бере початок католицьке крило української літературної критики міжвоєнного двадцятиліття, зокрема й «Нова зоря». Студентський вісник передрукував з еміграційного журналу «Америка» статтю із книги Осипа Назарука «Світогляд Івана Франка», де дуже ортодоксальний католицький критик безапеляційно проводить думку про матеріалізм і нігілізм письменника, а відтак стверджував: «Світогляд Франка належить до найстрашніших зі всіх світоглядів, які коли не будь мало людство.»³¹ Автор статті не відкидає потреби вивчати спадщину Франка, але фактично пропонує цензурувати його творчість, вивчати вибірково. Категорично він проти «культу Франка» - поняття «культу» передбачало можливість морального взірця для молоді, а таким взірцем життя і творчість Франка Назарук не вважав. Редакція «Поступу» підтримала деякі положення публікації у коментарях до неї: «Іван Франко став через деякі свої твори речником матеріалістичного і атеїстичного світогляду, котрий поборює Церкву і релігію. Культ Франка ширить большевицька влада, а за нею і

---

³¹ Назарук О. Матеріалістичний світогляд Івана Франка \\\ Поступ. – Львів, 1926. – Ч. 7-8. – С. 117.

наша галицька атеїстична інтелігенція. Однак віруюча частина нашого народу не дозволить накидати собі ніяких культів, що були б наругою над нашою Церквою та релігією.»³²

«На жаль, – вважає сучасний дослідник³³, – часто спроби католицької критики заперечити мистецьку вартість художнього твору через невідповідність засадам християнської етики доходили до крайніх меж. Саме такий пересадний, пуританський "розбір" збірки "Зів'яле листя", а не аналіз (хай навіть виразно ідеологічний!), бачимо у наступній розвідці О.Назарука³⁴ на сторінках "Поступу». Як відомо, крапку у цій дискусії поставив митрополит Андрей Шептицький, який дуже цінував творчість І.Франка, зазначає В. Микитюк.

Мох часто підкреслював, що творчість класиків несла у собі перш за все навантаження праці для народу, їхню творчість католицький критик ототожнював із патріотичною, тобто націоналістичною діяльністю. Тому справедливо пише про здоровий націоналізм, який є синонімом патріотизму, М. Комариця: «...Національний патріотизм християнина він порівнював із любов'ю до своєї сім'ї. Натомість неонаціоналізм має в основі, на його думку, суб'єктивний чинник – ірраціональне хотіння: критерієм оцінки вчинків стає факт, чи цей вчинок збільшує силу одиниці чи загалу та чи веде до цілі. Католицький патріотизм базується на визнанні Божої волі, а модерні націоналісти якщо й не заперечують ролі надприродного Абсолюту, то часто не обмежують себе визначеними ним моральними законами, що зумовлено розмежуванням етики і метафізики.»³⁵ Ця дослідниця також зауважує, що соратник і колега О. Моха К. Чехович у своїх працях часто посилався на авторитет Івана

---

³² Там само. – С.116.

³³ Микитюк В. Українська католицька критика міжвоєнного двадцятиліття // Літературознавчі та історичні студії (Матеріали конференцій). Львів, 2002. – С.256.

³⁴ Назарук О. Культ Івана Франка а молодь \\\ Поступ. – Львів, 1926. – Ч. 9-10. - С. 136-145.

³⁵ Комариця М. Українська "католицька критика": феномен 20-30-х рр. ХХ ст. / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 2007. – С. 88-89.

Франка, який сперечався у наукових журналах, наприклад, з А. Кримським про те, чи правдиве християнство перешкоджає людині виконувати національні обов'язки.

Нагадаємо, що як уже ми зазначали вище, літературознавці окреслюють чотири основні групи чи напрямки українського літературного процесу міжвоєнного двадцятиліття у Галичині (націоналістичний, католицький, радянфільський, ліберальний – таку класифікацію створив Микола Ільницький), застосовуючи цю ж схему для означення літературної критики цього часу.³⁶ У художніх творах письменників-католиків герой стає, отже, зразком моральної та етичної людини, християнина. Цей тип особистості, яка дивиться на світ крізь призму віри, захоплена красою природи та дякує за неї Богові, бачить святе у всьому оточенні, бо по-справжньому релігійна людина може жити тільки в атмосфері повної сакральності. У творах художньої літератури є різні способи сакралізації простору, часу, людини: сакральність це, просто спосіб життя, навколишня дійсність, це внутрішня міць особи, сила впливу на інших і на себе, джерело життя і реалізованості людини у цьому світі. Тому прагнення релігійної людини проводити життя у сакральний спосіб – це прагнення жити в об'єктивній дійсності, а не у рамках безконечної відносності суб'єктивних переживань, це прагнення жити не у світі ілюзій, а у правдивому світі, що здатний також впливати на людину і світ. Ця туга і бажання абсолютного спокою і гармонії духу найчіткіше висловлена в бажанні релігійної людини жити в сакральному світі, тобто, у святому просторі. Саме так можна розглядати християнський дискурс в літературознавстві загалом і зокрема у творчості та науковій спадщині Олександра Моха. Якщо ж говорити загалом про християнський дискурс в літературі, то розбіжності розуміння бувають досить значні, це видно вже в

---

³⁶ Див.: Критики і критерії. Літературно-критична думка в Західній Україні 20-30-х рр. ХХ ст. – Львів, 1998. – 148 с.; Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття . – Львів: Місіонер, 1999. – 212 с.

окремих висловах критика у різні періоди його життя, в оцінках різних творів різних авторів. Окреслення християнського дискурсу спостерігається в широкому діапазоні творчості конкретного письменника: від натяків, алюзій на християнські сюжети, від окремих метафор та символів до вибудованого і художньо оформленого цілісного світогляду, постави християнина, місця справжнього християнина у житті своєї нації, захисті її. Відзначав критик також оспівування героїчного минулого, творення лицарського міту, звеличення героїв, що безстрашно боролись за волю і батьківщину, будучи справжніми християнами. Також католицька критика виділяла та вказувала на художній історизм творчості Тараса Шевченка, адже це звернення у літературі до історичних ситуацій для змалювання сутності та діяльності людини через призму сучасних філософських ідеологем, її діяльності у контексті історичних подій. Першими крок до минулого здійснили романтики, які прагнули віднайти та оживити невідому чи, як вони вважали, сфальсифіковану дійсність, заперечували раціоналістичну історіографію просвітництва. Шевченко в основі своїй був безперечно романтиком і віруючою людиною із своїми «претезіями» до церкви як інституції, критикою клерикалізму. Шукаючи «історичну правду», романтики прагнули заново відкрити людську індивідуальність (на противагу космополітизму просвітництва), побачити світ так, як його сприймала конкретна людина, що належить до певного народу і живе в окресленій епосі. У пошуках «правди історії» відбувалася міфологізація життя минулих епох, в основному – середньовіччя. Історизм постав у добу романтизму і мав великий вплив на подальший розвиток літератури, зокрема, реалістичної; притаманний всім літературним родам, але найбільше виявляється в епіці. Шевченко все ж таки дуже точно передає суть часу, «дух епохи», передає через свої тексти історичну правду.

Олександр Мох, як людина глибоко віруюча, як представник католицької критики в українській літературі, наголошував та вивчав як критик саме аспекти релігійні, образи з Святого Письма у творчості і Тараса Шевченка, і Івана Франка, і інших українських письменників. Дуже добре знаючи європейську літературу, критик обирав такі твори для зіставлення, у яких бачив реалізацію своїх поглядів як критика католицького напрямку, як християнина, бо як віруюча людина завжди намагався жити якнайдовше у священному середовищі, а весь його життєвий досвід – цілком іншого характеру в порівнянні з досвідом людини, яка не має релігійних почуттів, яка живе у безбожному світі. Християнство від самого початку наголошувало на поступовому і все ще не завершеному сходженні божественного у природне, що здійснюється за допомогою пророцтва, закону і священних інститутів, а разом з тим християнство представляє взаємостосунки Бога і людини як широкомасштабну історичну драму. Біблія тематично завжди була присутня в європейській літературі, і в українській зокрема від самих початків. Старозаповітні сюжети переходять через світову літературу, не втрачаючи своєї життєвої ефективності, свого повчального значення у вихованні моральних і естетичних критеріїв Українська література як література християнська постійно черпала безпосередньо з релігійної традиції, тому дослідження сакральних проявів у художніх творах значно поширює розуміння тексту, його мистецької вартості, процесу творчості й таємниць внутрішнього світу письменника, відкриває нові горизонти літературознавчих студій, бо однією з головних ознак українського письменства від ранніх початків до сьогодні є його релігійність.

Окремо треба відзначити редакторську діяльність Олександра Моха, якою він заробляв на хліб і дуже гордився: «..Вперше мене видрукували у 1917 році в гімназійному часописі "Відродження"... За той час пройшло

через мої руки багато – поверх сотні – чужих книжок, що я мусів їм бути з обов'язку хресним батьком»³⁷. Потім у його практиці літературознавця і редактора були часописи «Поступ», «Дзвони», «Католицька акція» та багато інших, і, звичайно ж, «Нова Зоря», редактором (та фактично й навіть ідеологом!) якої був саме Мох. Ідеї Моха актуальні і сьогодні, коли треба знову і знову визначати мету і завдання літератури і літературної критики. І цей процес нескінченний, вічно змінний, а думки Моха дуже часто позачасові. Як, наприклад, часто повторювана, називна і клішована така його теза, висловлена про погляди щодо поцінування літературного тексту, яку О. Мох подав у передмові до огляду нагороджених 1934 року книг («На українському Парнасі: Оцінка нагороджених книжок: С. Гординського, Б. Кравціва, Ж. Процишина, Г. Журби і Ст. Левинського»), де писав, що єдність етичного та естетичного залежить від принципу сприйняття краси як такої: «Се відношення – на однодушну гадку католицьких і акаатолицьких естетів – полягає на стані чистого оглядання без відрухів пожадання й хотіння, бо гарне се предмет сприймаючих і пізнаючих, а не змагаючих чинників»³⁸.

Треба згадати тут детальніше і про співпрацю О. Моха з виданням «Католицька акція» – вісником Генерального інституту Католицької акції греко-католицької галицької церковної провінції, що становить важливий період співпраці Церкви і культурного середовища українців Галичини, католицької аудиторії загалом. Перший номер часопису вийшов у Львові в червні 1934 року, а вже в другому номері в січні 1935 знаходимо статтю О. Моха, що започаткувала постійну рубрику (підписану також псевдонімом Араміс), в якій накреслено широку програму просвітницької діяльності

---

³⁷ Мох О. Книжки і люди: Монографія / Олександр Мох; Львів: Добра книжка, 1938. – С. 3.

³⁸ Мох О. Теофіл Коструба – учений-праведник / Олександр Мох; Торонто: Добра книжка, 1961. – Випуск 172. – С. 6.

християнського спрямування із багатьма соціальними верствами: «Що католикові читати?». Редактор так писав про завдання, які перед собою ставив часопис: «Організація письменників з католицьким світоглядом, організація католицьких видавництв і взагалі позитивних творів, поширення тих творів і врешті організація боротьби зі злими творами. Двома першими будемо в нашій статті займатись...»³⁹ Дуже цікавим і для теперішнього читача та дослідника буде лектура творів, які оглядач радив читати католикам, які збагачуватимуть і розвиватимуть молодь. Це питання розглядає Мох на широкому тлі, бо спочатку він подавав іноземних авторів і їхні книжки, а лише потім твори українською мовою, кваліфіковано аналізуючи їх.

Відзначався критик-Мох вихованістю, толерантним ставленням до супротивників, які не поділяли його поглядів на тексти, або ж були ідеологічними супротивниками. Тому свої літературно-критичні статті, дискусійні і полемічні виступи з питань релігії та культури О. Мох публікував і на сторінках «Громадського голосу», «Нового часу», «Нової Зорі», «Правди», «Дзвонів»: часто різних орієнтацій журналів, прагнув згуртувати українські національні сили перед загрозою війни, завжди намагався знайти компроміс між окремими представниками спільного католицького табору, коли виникали певні протиріччя, прагнув об'єднання католиків в єдиний табір без внутрішньої ворожнечі і протистояння. Прагнув єдності, бо в єдності сила народу, прагнув примножувати сили нації, не зважаючи на власні амбіції.

Можемо зробити висновок, що у міжвоєнному двадцятиріччі в українській Галичині було надзвичайно цікаве і багатопланове культурне життя, а Олександр Мох посідав у ньому дуже помітне місце, толерантно але водночас принципово ставився до різних ідейно-політичних напрямів

---

³⁹ Там само. – С. 7.

літературної критики. Незважаючи на те, що українство у Галичині зазнавало гніту з боку польської держави, яка хотіла утвердитися на «східних кресах», мистецькі, політичні та релігійні угруповання тут розвивались у відносно вільних умовах. Таким чином наша критика удосконалювалась у суперечках, зростало загалом наше українське літературознавство, засноване на європейських контекстах.

Тому цілком по-європейськи, незважаючи на атеїстичні гоніння, в українській науці збереглось і сформувалось об'єктивне і духовне відчитування. Зокрема і класики, завдяки і католицькій критиці. Бо ж, у трактуванні католицької критики, зокрема Мухомора, йдеться про трансформацію християнських цінностей, вираження їх в культурній площині як складових не лише релігійної, але й цивілізаційної складової, що була притаманною епосі. Йдеться радше про загальнолюдські ідеї, про загальний гуманістичний колорит, а не так про релігійність. У представників католицької групи, і Мухомора теж, це виявлялося на рівні релігійно-метафізичної проблематики, активного використання й осмислення християнських мотивів та символів через призму авторського світобачення та моральних канонів. Програмні літературно-критичні засади формувались і виражались в основному через дискусії з представниками інших за світоглядом літературних груп на сторінках тогочасної галицької преси, ми вже писали вище. Католицьке крило, до якого належав Мухомор, бере свій початок від групи «Логос» і журналу «Поступ», які від самого початку свого виходу проголосили сповідування християнської етики, християнського світосприйняття. Відповідно, літературознавець-Мухомор вбачав божественне начало у творчому геніїві поета, справді виокремлював одухотворення через творчість як піднесення до Бога. Тому, наприклад, як уже говорилося вище, відзначав наявність осяяння, піднесення та розквіт переживання та співпереживання у процесі творчості у нашого найбільшого поета – Шевченка. Вважав, що у

Шевченка в момент написання твору був стан Божої ласки, а поет вірив у Божий провід, відчував обов'язок та підкорявся йому, тому такими геніальними виявилися його тексти. Реалізується цей принцип і в сучасній критиці. У творчості будь-якого митця, навіть атеїста, так чи інакше буде використано чимало фактів, натяків, персонажів з Святого Письма – без цього неможна уявити будь-який текст. Однак це не засвідчує християнський світогляд, спосіб світовідчуження митця. І навпаки, часто письменники, які не є практикуючими християнами, створюють такі мистецькі вершини, які є зразками і способом переінакшення людей-читачів. Прикладом може бути те, як поверхово розглядають творчість багатьох письменників, які використовують Біблію як джерело натхнення. Ось, наприклад, Галина Левченко виділяє християнський ракурс творчості Ольги Кобилянської і вказує, що раніше «...величезна кількість християнських ремінісценцій, цитат, алюзій, трансформованих мотивів та образів Святого Письма в текстах письменниці вперто не помічалася»⁴⁰. Але цього замало, бо тільки це (використання таких цитат, алюзій та ремінісценцій) не формує «вагомий наскрізний онтологічний пласт її художнього світу»⁴¹.

Тому добре, що персоналістська духовна критика і література збереглась і розвинулась у Галичині, бо космополітичній за формою та тоталітарній за ідеологією марксистській формулі літератури католицької критики протиставляли симбіоз національних та християнських засад, які, на їхнє переконання, і мають формувати та давати письменникові сигнали світосприйняття. Що ж до особистої позиції Муха-Арамиса, то цікавими є його виступи і класифікації та оцінки літературного процесу в аналізі розвитку української романістики, що їх так щиро тиражують багато літературознавців, зокрема сучасних. О. Мух так окреслював католицький роман:

---

⁴⁰ Левченко Г. Християнський аспект літературної творчості Ольги Кобилянської // Слово і час. –2008. 12. – С. 20.

⁴¹ Там само.

- 1) роман, що його написав католик – і тільки;
- 2) роман з католицьким підкладом, тлом;
- 3) роман з католицькою мораллю.

Безумовно, вважав він, третій різновид для критика представляє справжню літературу, адже, «сила католика-романіста, що він має кріпку опору, з котрої можна ставити гальму темпераментам і гонам, а не саму тільки "чесність з собою"». ⁴² Така оцінка творчості В.Винниченка переростає у гнівну філіпіку про модерну психологічну прозу ХХ століття: «Аморальне письменство, що займається тільки нервово хворими чи півбожевільними психопатами, це тільки рід літератури для верхівки ліберальних снобів та великої буржуазії... Загал просто не читає тих духових ексгібіціоністів, не бере до рук нудних Жідів, Прустів і їм подібних.» ⁴³

У художніх творах письменників-католиків герой стає, отже, зразком етичної людини, християнина. Зазначимо знову, що прагнення релігійної людини проводити життя у сакральний спосіб це і прагнення жити в об'єктивній дійсності, а не у рамках безконечної відносності суб'єктивних переживань, це прагнення жити не у світі ілюзій, а у правдивому світі, що здатний також впливати на людину і світ. Саме так і тільки так можна розглядати християнський дискурс в літературознавстві загалом і зокрема у творчості та науковій спадщині Олександра Муха. Якщо ж говорити загалом про християнський дискурс в літературі, то розбіжності розуміння бувають досить значні, це видно вже в окремих висловах критика у різні періоди його життя, в оцінках різних творів різних авторів. Окреслення християнського дискурсу спостерігається в широкому діапазоні творчості конкретного письменника: від натяків, алюзій на християнські сюжети, від окремих

---

⁴² Мух О. Вигляди українського католицького роману // Нова зоря. - Львів, 1933. - Ч. 4. - С. 7.

⁴³ Там само.

метафор та символів до вибудованого і художньо оформленого цілісного світогляду, постави християнина. Тому повторимо основну тезу Арамиса: у творчості будь-якого митця, навіть атеїста, так чи інакше буде використано чимало фактів, натяків, персонажів з Святого Письма – без цього неможна уявити будь-який текст. Однак це не засвідчує християнський світогляд, спосіб світовідчуження митця.

Як уже підкреслювалось, не тільки із «Новою зорею» пов'язана публіцистична й наукова діяльність Муха. Можна згадати детальніше і про співпрацю О. Муха з виданням «Католицька акція» – вісником Генерального інституту Католицької акції греко-католицької галицької церковної провінції, що становить важливий період співпраці Церкви і культурного середовища українців Галичини, католицької аудиторії загалом. Перший номер часопису вийшов у Львові в червні 1934 року, а вже в другому номері в січні 1935 знаходимо статтю О. Муха, що започаткувала постійну рубрику (підписану також псевдонімом Арамис, як і в «Новій зорі»), в якій накреслено програму просвітницької діяльності християнського спрямування із багатьма соціальними верствами: «Що католикові читати?». Дуже цікавим і для теперішнього читача та дослідника буде перелік творів, які оглядач радив читати католикам., які збагачуватимуть і розвиватимуть молодь. Це питання розглядав Мух на широкому загальноєвропейському тлі: спочатку він подавав іноземних авторів і їхні книжки, а лише потім твори українською мовою, кваліфіковано аналізуючи їх.

Як уже зазначено вище, після 2-ї світової війни внаслідок еміграції чи не основною стала діяльність Муха-видавця. Редакторський і видавничий досвід був у нього дуже значний, адже саме Мух був редактором ще «Поступу», який є дуже цікавим явищем в історії української періодики. Цей журнал мав спеціалізацію «студентський вісник» та гасло «Великого

бажайте!», а програмною тезою «Спільними силами всього студентства виконувати Соборній Україні ясну долю серед культурних народів світа». Від початку виходу проголосив яскраво виражене християнське світосприйняття. Зміст видання складала молодіжна тематика (новини навчання і студентського життя, правова, соціологічна та культурологічна інформація, часопис послідовно стверджував патріотичну національну ідею із виразно окресленим католицьким вектором. Журнал друкував твори на релігійну тематику із чітким морально-етичним кредо. Керунок визначав його редактор – Олександр Мох, відомий тоді більше як поет Орест Петрійчук, що став об'єднуючою ланкою між «Поступом» та тижневиком «Нова Зоря» (1926-1939), де Мох відповідав за рубрику «Література - Наука – Мистецтво». Для «Нової Зорі» характерним було активне втручання у літературний процес. Олександр Мох був провідним критиком часопису, майже у кожному числі є його рецензії, полемічні замітки, огляди та критичні розвідки, підписані псевдонімом Арамис. Авторка монографії «Українська «католицька критика» М. Комариця, аналізуючи ідеологічну та науково-світоглядну систему Олександра Моха як католицького критика, пише: «...Наголошував на необхідності поєднання найвищого естетичного завдання митця – мистецької викінченості твору – із найвищим релігійним завданням людини – прославленням Бога своїм життям. Згадана єдність може бути досягнута як безпосередньо через інтелектуальний вплив, так і опосередковано – через вплив естетичний, тому варто провести чітку диференціацію між творами художніми й публіцистичними, проповідницькими й науковими, залучення яких до католицької літератури є помилковим, бо дидактичні завдання перебувають поза межами естетичної мети мистецтва.»⁴⁴

---

⁴⁴ Комариця М. Українська «Католицька критика»: між етикою і естетикою// Вісник Львівського університету: серія філологія. - 2008. - В.44. Ч.2. - С. 81.

Отже, можемо впевнено стверджувати, що у міжвоєнному двадцятиріччі в українській Галичині було надзвичайно багатопланове культурне життя, сформувалися у нашому літературознавстві різні ідейно-політичні напрями літературної критики. Розвиваючись у відносно вільних умовах конкуренції із різними світоглядними групами, наша критика удосконалювалась у суперечках, зростало загалом наше літературознавство. Можна сказати, що тоді основною лінією розмежування стало різне бачення суспільної функції літератури, її місця і ролі у житті народу. Головно – національної ролі, місця у боротьбі за державність. І це було завжди важливим для української літератури, що часто виконувала ту роль, яка була обов'язковою для мистецтва державних народів. Для українських же мистецьких і наукових кіл це питання у 20-х – 30-х роках звучало надзвичайно болісно, адже йшлося про культуру нації, що не зуміла реалізувати шанс на свою державу після першої світової війни. Наша культура, як і вся нація, знову була поділена на дві територіальні течії. У Наддніпрянській Україні внаслідок приходу до влади більшовиків, після недовгого періоду псевдо-українізації, коли наше мистецтво розвивалось дуже цікаво, прийшла політика репресій та уніфікації. Тому про інше, не «соціалістичне», а поліфонічне розгортання культурного процесу навіть не йшлося.

Як зазначив історик Ігор Медвідь, «Націоналізм в різних його ідеологічних відтінках набував популярності серед значної частини духовенства. В межах орієнталістського напрямку виділялася навіть окрема група священників та мирян (о. М. Конрад, М. Дзерович, К. Чехович та ін.), які активно відстоювали союз католицизму з модерним націоналізмом (але очищеним від «атеїстично-ніцшеанських збочень») на базі боротьби зі спільним ворогом – лівими ідеологіями [352, с. 345]. У «Меті» всіяко підкреслювалася важливість Франка для нації та важливість

національних проблем як таких: «Франко – геніяльний поет, письменник і учений залишиться раз і завсіди власністю цілої нації» [239, с. 2], «Іван Вишенський» чи «Мойсей» це вже національні герої, з того часу творчості, коли на перший план висуваються у поета проблеми зв'язані з життям і потребами нації» [266, с. 5]⁴⁵.

Треба зробити висновок, що окрім того, що у міжвоєнному двадцятиріччі в українській Галичині заснувалось надзвичайно цікаве і багатопланове культурне життя, то Олександр Мох посідав у ньому дуже помітне місце, толерантно, але водночас принципово ставився до різних ідейно-політичних напрямів літературної критики. Незважаючи на те, що українство у Галичині зазнавало гніту з боку польської держави, яка хотіла утвердитися на «східних кресах», мистецькі, політичні та релігійні угруповання тут розвивались у відносно вільних умовах конкуренції із різними світоглядними групами. Таким чином наша критика удосконалювалась у суперечках, зростало загалом наше українське літературознавство, засноване на європейських контекстах, а наслідком стало те, що українська література цього періоду дала для національної і загальноєвропейської скарбниці велику художню літературу.

Однозначно, що католицька критика посіла дуже помітне місце у цьому рухові як із причини дуже високого авторитету греко-католицької Церкви, так і через фаховість її представників. Разом з К. Чеховичем, П. Ісаївим, М. Гнатишаком, М. Конрадом, Т. Кострубою та іншими представниками цього напрямку в українській літературі і критиці, Олександр Мох-Араміс на рівні загальноєвропейських високих християнських критеріїв будував храм нашої національної культури:

---

⁴⁵ Медвідь І. Характер та еволюція релігійних поглядів Івана Франка: на прикладі ставлення до Греко-католицької церкви. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів, 2017 // <https://shron1.chtyvo.org.ua/>. – С. 120.

велична система християнських морально-етичних цінностей, що її культивували у мистецтві слова ці літературознавці, визначала роль і місце цього напрямку. Учені католицького напрямку успішно утверджували християнську за духом літературу, державницьку та національну ідеї у ній, боролися проти жахливого людиноненависницького впливу більшовицької і нацистської ідеології.

Розділ 3

Загальноєвропейські тенденції діяльності й індивідуальний стиль Араміса

Олександр Мох безперечно вважав українську літературу частиною європейської християнської за світоглядними основами літератури та протистояв модерній літературі як такій, що знищувала моральні основи української нації, заставляла обезброїтись перед початком європейських катаклізмів, що насувалися. Він вважав, що для недержавної нації розкішшю є незаангажоване мистецтво, гріхом щодо Бога і свого народу. Через те брав активну участь у дискусіях про напрямок розвитку католицької духовності, виступав із полемічними статтями на сторінках провідних католицько-літературознавчих часописів «Нова зоря», «Мета», «Дзвони», «Католицька акція», «Новий час» та інших. І так українська католицька критика міжвоєнного двадцятиріччя, культивуючи та продовжуючи традиції християнського гуманізму, християнського персоналізму, активно протистояла згубним для української нації впливам фашизму і комунізму в умовах надзвичайної поляризації суспільства, у передчутті трагічних подій страшного ХХ століття, 2-ї і тепер 3-ї світової війни. Бо ж весь тепер стоїть за Україну.

Уроки і роль цієї вагової частини нашої культури ще належним чином не опрацьовані і не осмислені, як і багатогранна та глибока спадщина Олександра Моха. Його покоління, що займало помітне місце у національно-культурному житті Галичини 20-30-х років 20-го століття, прийнято називати учнями Івана Франка. Це, безумовно, правильно, адже український Мойсей своїм життям і творчістю заклав фундамент наших змагань за національну державу.

Сучасний дослідник проблеми стверджує, що «й інші (окрім Моха – Л.У) католицькі критики, зокрема Г. Костельник, П. Ісаїв, К. Чехович, були солідарними у ставленні до творчості Винниченка та загалом естетики модернізму із її превалюванням форми над змістом та яскраво вираженим індивідуалізмом. Тобто чітко простежується і розрізняється функціональне використання християнської топіки: літературознавці “Поступу”, “Нової зорі”, “Мети”, “Дзвонів” не сприймають використання біблійної символіки й мотивів як засобу вираження багатьох різнорідних психологічних, екзистенціальних або суспільних проблем, довільних та індивідуальних письменницьких інтерпретацій Євангелія і Нового Заповіту; вона (християнська топіка) має свідчити про релігійну позицію автора, бути визнанням Віри»⁴⁶.

Отож тут є два протиріччя чи проблемні моменти у дискурсі персоналістської католицької критики: ставлення до ліберальної європейської та української літератури і позиція співпраці чи боротьби з українським інтегральним націоналізмом та оцінки у середині 1930-х італійського фашизму та німецького нацизму. Тоді, коли ще не проявилась людиноненависницька злочинна суть їхня. Стосовно облудного російського комунізму-імпералізму сумнівів та ілюзій не було.

Стосовно радикального націоналізму, то про це вже багато сказано і в нашій роботі, і можна ще навести влучну оцінку-характеристику історика та франкознавця: «Втім, видається, що заклик Д. Донцова до симбіозу радикального націоналізму і Церкви, серед духовенства не викликав особливого ентузіазму. Хоча серед священників теж були прихильники тісного союзу Церкви і націоналізму, але тільки під лідерством Церкви, ясна річ [детальніше про ідеї симбіозу національної ідеології та християнства в клерикальному оточенні див. 14, с. 319-339]. Вони

---

⁴⁶ Микитюк В. Католицька критика міжвоєнного двадцятиліття // *Pogównanie jako dowód*. – Познань, 2001. – С. 28.

гуртувалися навколо часопису «Дзвони». Націоналізм та його можливий симбіоз в донцовському варіанті не сприймався церковним середовищем. Клерикальним націоналістам не подобалося в донцовському націоналізмі імператив сили та волі, і при потребі нехтування моральними засадами. Натомість вони вважали, що український націоналізм мав би ґрунтуватися на засадах християнської етики [416, с. 14]. Застерігаючи перед небезпекою втрати національної ідентичності, «Дзвони» не менш рішуче виступали проти перетворення релігії у посередника на шляху досягнення національної незалежності [365, с. 9].⁴⁷

Більше треба окреслити позицію Мох і прихильників його щодо «шляху у Європу», щодо оцінок своєї літератури під кутом модерних ідей і ставлення до класики. Під псевдонімом Араміс Олександр Мох рецензує творчість десятків і десятків українських і не тільки митців, зокрема досліджує творчість Ю. Федьковича, М. Хвильового, У. Самчука та багатьох інших. Все таки, у журналі «Нова зоря» він найбільше сперечається і бореться за свої ідеали католицького діяча із теорією безсвітглядності ліберального напрямку, яку уособлював для нього згадуваний вище М. Рудницький. Своє найкраще бачення, свою думку про це сформулював критик як своє зріле мистецьке кредо у рецензії на вихід журналу «Ми», яку назвав «Стерно на Європу або «Варяжські українці». Полемізуючи із Рудницьким, Мох вказав на неможливість справжнього мистецтва за планом навіть ідеальної моральної програми, однак ствердив обов'язковість «творення добра, але не конечно морального, а мистецького», як ми уже зазначали вище, а відповідаючи на заклики до українських письменників з боку лібералів розвиватися по-сучасному, на заклик до європеїзації написав так: «Поворот до Європи се добрий клич, але до Європи традиційної, католицької. Прийняття її світогляду й ідей,

---

⁴⁷ Медвідь І. Характер та еволюція релігійних поглядів Івана Франка: на прикладі ставлення до Греко-католицької церкви. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів, 2017 // <https://shron1.chtyvo.org.ua/>. – С. 125.

але й життя за їх вказівками! Злука ідей і форми, але злука-злиття в справжнім таланті, а не в графоманстві. І гостра, чисто літературна критика творів белетристики, критика, яка б не дивилася б на інтерес чи рекламу видавців, лише на моральну і естетичну вартість даного твору»⁴⁸. Як бачимо, дуже гостра та актуальна позиція Моха-критика, у якій мистецькі критерії оцінки художніх текстів узгоджуються плавно та органічно з його католицькою ідеологією, не зважаючи на модні тенденції чи популярність окремих белетристів.

Така точку зору чи подібна була у більшості учасників і прихильників католицького крила, які загалом поділяли позицію своїх католицьких однодумців у багатьох країнах і культурах Європи, передусім Польщі, Іспанії, Франції. Так В. Микитюк наводить оцінку польського дослідника персоналістської критики, що теж визнає за літературою утилітарність та прагматичність, а щодо літературної критики підкреслює ту її функцію, яку польський науковець Кшиштоф Дибцяк дефінює як «*metaliterackość*» і так визначає загальні риси польської критики тридцятих років двадцятого століття: «*Specyficzną cechą krytyki literackiej jest pragmatyczność podwójnie ukierunkowana: ku literaturze i ku zewnętrznym wobec niej ukladom społecznym. Krytyka oddziałuje zarówno na literaturę, tworząc i dynamizując życie literackie, jak i na system społeczno-kulturalny „poprzez” czy „z powodu” literatury*».⁴⁹

Наприклад, подібні судження висловлював представник «академічної» критики, близький друг і діяч католицької критики о. Теофіль Коструба, з яким у Моха були дуже добрі, навіть дружні стосунки. Він виділяв три типи християнського письменника, якого можна «з більшим або меншим правом уважати за католицького письменника: 1) Перший тип – це письменник, який

⁴⁸ Мох О. Стерно на Європу або «Варяжські українці» // Нова зоря. – Львів, 1934. - Ч. 100.

⁴⁹ Krzysztof Dybczak. Personalistyczna krytyka literacka. Teoria i opis nurtu z lat trzydziestych. – Wydawnictwo PAN, 1981. – С. 6. Цитую за: Микитюк В. Загальноєвропейські тенденції української католицької критики у Львові 1-ї половини ХХ ст.

має розумовий католицький світогляд, себто розумово признає за правдиве й слушне, чого навчає католицька Церква, але до цього й обмежується. Така людина, письменник, унутрі незгармонізований ... 2) Другий тип письменника це той, якого розумовий світогляд згармонізований із волею, себто він живе по християнськи, по засаді *poblesse oblige*. На жаль, не завжди ця гармонія розтягується на цілість духовного життя письменника; бувають іще ремінісценції злого, описувані з деякою симпатією, отже, найправдоподібніше зв'язані ще з нахилом до нього... 3) третій тип католицького письменника найбільш ідеальний, в якого не тільки згармонізований розум і воля, але також уява й почування звертаються вже тільки до величного, відкидаючи все приземне й низьке»⁵⁰.

Отже, у цих поглядах Мох та Коструба були спільниками, вважаючи за належність до цього «ідеального» типу тих творів, де є і змагання до величного, і сердечна ніжність ліричного таланту, і брак усього приземленого в тематиці. З ними, зрозуміло, не погоджувались сповідувачі марксистського і ліберального напрямку, або й навіть представники «літератури чину», «пражани», які вважали, що новою тенденцією у Європі є тип людини сильної і вольової, яка не приносить себе у жертву, а отримує задоволення від самого шляху, від боротьби. Це добре ілюструє відома публіцистично-літературознавча праця Олени Теліги «Сила через радість», у якій вона ствердила: «Але, на жаль, ще й досі в нашій поезії зустрічаємо погляд на життя, як на т я ж к и й о б о в ' я з о к, а на боротьбу, як на т я ж к у ж е р т в у. Занадто довго сидів в нашому письменстві понурий дух попереднього покоління, щоб так швидко можна було його цілком вигнати звідти! Навіть дехто з молодших ще дивиться на чин, як на зречення життя, жертву. (...) Глибокий і обов'язковий, але разом з тим сміливий і амбітний тип людини, що запанував у всіх оздоровлених країнах Європи, є

---

⁵⁰ Коструба Т. Що таке «католицька література» // Життя і слово, 1948-1949. – С. 61-63.

ще не до прийняття багатьом українським душам».⁵¹ Це поділяв безумовно й Олег Ольжич.

Взагалі, ці два діячі католицького руху були солідарними у своїх поглядах, співпрацювали на протязі усього життя, принаймні, життя Теофіля Коструби, послушника чину святого Василя, священника і культурного діяча. Однак постать Коструби дає багато невідомих матеріалів для висвітлення постаті Олександра Мох, бо маємо багато доступних матеріалів уже післявоєнних. Наприклад, у післяслові до цікавого «Нарису історії України», який написав Коструба, а видав саме Мох вже у Канаді у своєму видавництві «Добра книжка», видавець подає не тільки життєвий і творчий шлях свого колеги і друга, але й змальовує основні тенденції розвитку епохи, зокрема пише про розвиток католицького крила української літературної критики міжвоєнного двадцятиріччя. Дізнаємось багато і про свого автора, адже Мох описує і своє життя та погляди. Про ранній етап католицького літературознавства він пише так: «Увійшовши в той час у кола близькі Гетьманському рухові, Теофіл пізнається в них з Іваном Гладилевичем, а через нього з його католицькими однодумцями: Григором Лужницьким, Ол. Мохом, Миколою Пасікою й ін., які гуртувалися тоді при місячнику "Поступ" та були його співредакторами. "Поступ" був місячником веденим у католицькому дусі; постав заходами о. д-ра Йосафата Маркевича ЧСВВ в січні 1921 року. В цьому місячнику Теофіл став містити свої статті і це був його, сказати б, перший крок у напрямі стати католицьким журналістом»⁵².

---

⁵¹ Теліга О. Збірник.– Детройт – Нью Йорк – Париж, 1977.– С. 101.

⁵² Мох О. Теофіл Коструба – учений праведник. Післяслово к «Нарису історії України» Теофіла Коструби // Українське видавництво «ДОБРА КНИЖКА» – Торонто, 1961. – Випуск 172. (Сайт Кримської філії ННДІУ МОНМСУ)

Не менш характеристичним і для самого автора некролога про Теофіля Кострубу є рядки, у яких розповідається про впливи та приклади формування християнського канону і світовідчуття у молодих «поступовців», зокрема про величезний вплив на покоління «двадцятників» відомого українського філософа та мислителя В. Липинського: «Переломовим для духовного життя Теофіля стало простудювання творів В'ячеслава Липинського. Щопиш у творах цього найбільшого нашого історіософа Теофіл пізнав дійсну велич нашої історії, щопиш у "Листах до братів-хліборобів" віднайшов гідний провідник для життя нації. Та рівночасно почав призадумуватися над тим, як це можливе, щоб людина такої науки й характеру, як Липинський, рівночасно могла бути глибоко релігійна?..»⁵³

На прикладі формування особистості Коструби Олександр Мох прослідковує загальні тенденції формування католицького світогляду всього покоління. У цих своєрідних спогадах розказує через майже півстоліття про ті проблеми, що стояли перед багатьма молодими українськими діячами після втрати української мрії про державу на початку 1920-х років, про пошуки свого місця у світі, по шлях до Бога та формування моральних та естетичних принципів та критеріїв: «Теофіл не був людиною, яка робила б що-небудь поверховно, чи приставала б на половині дороги. Вписався на історичні науки на Львівському Університеті, бо хотів бути істориком; але рівночасно студював там же богословські науки, бо хотів пізнати релігійну правду. Глибокі студії та наскрізь чисте життя дали йому розв'язку релігійности Липинського: правдива наука веде до Бога, недоученість відвертає від Нього. Ще довгий час боровся Теофіл із своїм власним гордим Я, що не хотіло коритися

---

⁵³ Мох О. Теофіл Коструба – учений праведник. Післяслово к «Нарису історії України» Теофіла Коструби // Українське видавництво «ДОБРА КНИЖКА» – Торонто, 1961. – Випуск 172. (Сайт Кримської філії ННДІУ МОНМСУ)

нікому. Прочитав книжку Мешлера "Три головні основи духовного життя" (про духовні справи св. Ігнатія), відправив основні реколекції і повернувся раз на все; бо правдивий аристократ духа все скориться Правді й Добру. Теофіл відправив генеральну сповідь із цілого життя, спалив деякі свої белетристичні твори, бо вважав, що вони негідні справжнього християнина, – і від того часу став раз на завжди практикуючим католиком. "Жертви і приношення не восхотіл єси, тіло же свершил ми єси. Тогда рїх: се іду... еже сотворити волю Твою, Боже" — ці слова псалмопївця стали провідною зорею життя молодого студента, і за ними йшов він вірно аж до самої смерти»⁵⁴.

Мох, відзначаючи заслуги покійного, який ще молодим прирік себе на апостольське служіння українській науці, уважаючи, що Бог покликав його до наукової праці, підкреслював, що Теофіл хотів поставити українську історичну науку на велику європейську міру. Галицькі науковці з теологічною освітою чудово знали мови інших європейців, їздили й контактували із духовними колегами. Читаючи про шлях Коструби до праці свого життя, Мох подав цілісну картину галицької української преси католицького спрямування: «Два роки був членом редакції католицького місячника "Поступ", у якій я мав щастя його пізнати. Крім того писав сотні статей, особливо в католицьких часописах: "Добрий Пастир", "Дзвони" "Місіонар" (ще й на смертному ложі!), "Записки Чину Св. Василя Великого", "Мета", "Нова Зоря", "Правда", "Український Бескид" і ін. Не цурався при тому й інших часописів, коли йшло про написання правди: знали його й "Діло", "Новий Час", "Життя і Знання", "Наша

---

⁵⁴ Мох О. Теофіл Коструба – учений праведник. Післяслово к «Нарису історії України» Теофіла Коструби // Українське видавництво «ДОБРА КНИЖКА» – Торонто, 1961. – Випуск 172. (Сайт Кримської філії ННДІУ МОНМСУ)

Культура" і багато, багато інших. Зате ніколи не писав він до явно протихристиянських газет, хоч і нераз оферували йому добрі гроші»⁵⁵.

Тобто, сам О. Мох блискуче знав європейську літературу католицького спрямування, творчість письменників, які були надзвичайно популярними у свій час, тобто у 20-30-х роках ХХ-го століття. Тобто, йому були знайомі і буквальні «тексти» і загальноєвропейські «контексти», і все це він доносив до українського читача в Галичині і не тільки. Якщо подивитись на редакторську і критичну діяльність Моха як редактора, то бачимо, що в оглядах католицького письменства на шпальтах «Нової зорі» він рецензує творчість надзвичайно популярної у той час норвежки Сигрид Ундсен, німця Роберта Лінгардта («Нова зоря». Львів, 1934, Ч. 86). Також тут у журналі публікував велике дослідження про німецького критика й історика літератури Отто Форста де Баттаглія, який, на думку Моха, «виявив християнський, хоч дискретний світогляд» («Нова зоря». Львів, 1933, Ч. 22), та інші матеріали. Зокрема у 1933 році дискусію у галицькій католицькій періодиці викликав передрук редактором Мохом праці професора Вроцлавського (Бреславського) університету Фрідріха Вагнера «Яка ціль мистецтва: етична чи естетична?», де автор статті стверджував: «Мистецтво вже також через самі свої чисто естетичні ділання-впливи може служити прославленню Бога. Отже нема справедливої підстави домагатися від кожного митця при його роботі етичних і інших цілей, що виходять поза справжню естетичну ціль мистецтва»⁵⁶. Мох, публікуючи цю статтю, сам дотримувався принципу, що католицький (як і будь-який інший майстерний белетрист) письменник має уникати шаблонного пропагандистського підходу, коли здавалось би якнайкращі наміри не сприймаються читацькою аудиторією через

---

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Вагнер Ф. Яка ціль мистецтва: етична чи естетична? // Нова зоря. - Львів, 1933. - Ч. 60. – С. 6.

примітивне навішування дидактичних та морально-етичних штампів без високої художньої мистецької форми.

Провідне місце у «Новій Зорі» завдяки головному редактору відводили питанням релігії, вираженню нагальних проблем виховання молоді, поборення войовничого матеріалістичного комуністичного світогляду. У публікаціях висвітлювалась історія християнства, зокрема історія постання і розвитку Української католицької церкви, також постійно осмислювали й обговорювали таку невичерпну тему, як «Людина і Бог». Часопис систематично друкував церковні енцикліки, пасторські листи, заяви, протести, меморіали про минулі і сучасні події національного життя. Проблеми національної культури мали і обговорювались у «Новій Зорі» в авторських публікаціях відомих діячів української культури у постійній рубриці «Література. Наука. Мистецтво», що мала у виданні постійну сторінку або розворот, за яку і відповідав Олександр Мох. Тут піднімали актуальні літературознавчі питання, пропонували огляди творів за різними тематичними пластами, за територіями авторами, публікували нариси про життя і творчість відомих українських та іноземних письменників, зіставляли та висвітлювали розвиток української літератури у європейському контексті. У рубриці друкували рецензії на нові видання – монографії, художні твори, спогади, автори яких переважно підписувались криптонімами. У публікаціях завжди піднімалось питання збереження і розвитку національної школи, проблеми освіти в чужій державі, українську громадськість інформували про діяльність товариства «Рідна школа». Значну увагу на сторінках видання приділяли феноменальному українському товариству «Просвіта», висвітленню його роботи, видавничої діяльності, а також плідній його співпраці з релігійно-громадськими організаціями. Олександр Мох був основним критиком та редактором «Нової зорі», тому майже у кожному числі часопису

знаходимо його публікації: рецензії, полемічні замітки, огляди та критичні розвідки, підписані уже згадуваним псевдонімом Араміс.

Будучи вченим європейським, все ж таки провідною темою для Муха-критика була у тридцятих роках ХХ-го століття і залишалась завжди сучасна йому українська література, спосіб та шляхи розвитку якої уважно простежував. Редактор був послідовний у своїй ідейно-моральній орієнтації, а як критик вмів професійно підійти до творчості будь-якого автора, побачити і відзначити його сильні і характеристичні ознаки, виявляючи свою неабияку ерудицію у європейському мистецькому житті. І це все разом дозволяло йому піднятися до рівня узагальнення, аналізу і синтезу. У такому плані цікаві рецензії Муха творчості письменників некатолицького напрямку, а саме ліберального та націоналістичного, які він щиро досліджував і дискутував з їхніми авторами з метою покращити ці тексти, переконати у своїй позиції. Зокрема, у редагованому ним часописі ми знаходимо доволі прихильний відгук на збірку чільного представника ліберального крила розвитку нашої літератури, центрального ідеолога цього напрямку, Михайла Рудницького «Очі та уста». Рецензент відзначав: «Та незвичайна ніжність вислову, чар високопоетичних порівнянь і дивно з ними злученої думки переважно поривають нас і ведуть у країну справжньої поезії», але застерігав від «чарів еротики», які зраджують у поетові «декадента-поганина»⁵⁷.

Так само під кутом зору своїх переконань як католицького діяча Олександр Мух дуже захоплювався технікою віршування і досконалістю форми поезії Святослава Гординського, однак вважав, що поет «хаотик і в почуваннях, і в світогляді, не має досі ніякого критерію, який поміг би йому завести конструкцію саме там, де вона найважливіша: в світогляді й серці поета», а причиною називав захоплення Гординського теоріями

---

⁵⁷ Нова зоря . – Львів, 1933. – Ч. 20.

французьких «інтелектуалістів-доктринерів та віршарів», маючи на увазі творчість французів Монтеня, Рембо, Бодлера, Аполінера.⁵⁸ Як видно з рецензій, Мох чудово знає контекст і джерела творчості Гординського, який, будучи за головним своїм покликанням художником, неминуче захоплювався творчістю французьких символістів та експресіоністів. Україна чи принаймні частина її у той час була органічною частиною цього цивілізаційного простору, спільно розвивала його. На тлі і в передчутті катаклізмів, що насувалися, Мох пророкував, що відстороненість від проблем, котрі насуваються із дикими потворами гітлером і сталіном, приведе до катастрофи. Маса піддаються маніпулюванню і пропаганді, а ситий Захід потакає і йде на поступки, насооджуючись богемним життям. У статті «Література й кримінал» католицький критик наголошував: «Письменники не мають доброї слави серед читачів. Колись вони грішили приватно, а сучасні письменники хочуть втягнути своє грішне життя в літературу – і це на руку масонерії й большевизмові. Вони творять літературу порнографії і кримінального бестіялізму»,⁵⁹ – це активний спротив католицького літературознавця безідейній, позанаціональній літературі, яку сповідували прихильники лібералізму в українській і світовій літературі з культом космополітизму, задоволення, розбещеності, ігнорування національного і соціального чинника напередодні катастрофи.

Чимало натерпівшись від фашистського окупаційного режиму, Мох неминуче був би знищений радянською окупаційною системою, бо національна українська інтелігенція, натхненна до боротьби очільниками національної церкви, розуміли і активно не сприймали радянських ідей. Ми вже бачимо з висоти часу їхню мудрість. Тих діячів, які розуміли

---

⁵⁸ Нова зоря . – Львів, 1934. – Ч. 3.

⁵⁹ Мох О. На фронті української книжки: Статистика, висновки й згадки про те, чим тепер духово кормиться наша суспільність на Захід від Збруча і що з того вийде / Олександр Мох; Львів, Добра книжка, 1937. – С. 7.

згубність більшовизму й стали першочерговою їхньою жертвою, але не втратили свою християнську приналежність. У роки еміграції спочатку в Інсбруку (Австрія) О. Мох видавав часопис «Життя і слово», а потім, виїхавши до Канади, поновив діяльність видавництва «Добра книжка» та став одним із співавторів журналу «Світло», співпрацював у кількох періодичних католицьких виданнях. Можна сказати, що провідною ідеєю Моха у його творчості є прославлення християнського світогляду на противагу марксизмові, адже ця ідеологія вже раз згубила Україну у кінці дев'ятнадцятого століття, а тепер московська орда з тоталітарною імперською та нацистською ідеологією знову повзе на Орієнт, а на перешкоді і на захисті стоїть Україна.

ВИСНОВКИ

Християнське вчення представляє взаємостосунки Бога і людини як широкомасштабну історичну драму, Біблія тематично та смислово завжди була присутня і в європейській літературі, і само собою в українській літературі. Старозаповітні сюжети переходять наскрізно через світову літературу, не втрачаючи своєї життєвої ефективності, свого повчального значення у вихованні моральних і естетичних критеріїв, справедливо вважав Олександр Мох, стверджуючи, що українська література як література християнська постійно черпала безпосередньо з релігійної традиції, з релігійної символіки, тому дослідження сакральних проявів у художніх творах значно поширює і поглиблює розуміння тексту, його мистецької вартості, самого процесу творчості й таємниць внутрішнього світу письменника, відкриває нові горизонти літературознавчих студій.

Для висновку відзначимо, що 20-30-ті роки виявилися найбільш продуктивними у формуванні жанрово-стильових і світоглядних тенденцій української католицької критики і публіцистики Східної Галичини, а Мох впродовж багатьох десятиліть творив основу персоналістського вчення, католицького християнського світогляду в Україні, а потім продовжував свою наукову, редакторську і видавничу діяльність в еміграції, освоївши широку палітру філософських, релігійних, соціально-політичних мотивів, що спричинило також значне тематичне розмаїття католицької літератури зокрема, що навзаєм спонукало до поглибленого вивчення літературних досягнень того періоду, як у світовій, так і в загальноукраїнській літературі. Тематика християнського патріотизму, соборності, єдності українців є наскрізною в доробку Олександра Мох, чільного діяча української гуманітаристики міжвоєнного двадцятиріччя у Галичині, який представляв католицький світоглядний напрям, справив помітний вплив на

розвиток видавничої справи, працював у багатьох періодичних виданнях та проектах як публіцист, літературний критик і теоретик літератури.

Діяльність О. Моха потребує системного дослідження й осмислення в аспекті співіснування та взаємодії з іншими світоглядними групами та об'єднаннями, що визначали розвиток української культури в окреслений період у Галичині (націоналістична, ліберальна, марксистська), вивчення філософсько-релігійної парадигми поглядів на розвиток письменства і журналістики як і нашого автора, так і інших представників католицького напрямку (А. Шемтицький, М. Хомишин, К. Чехович, М. Гнатишак, Т. Коструба, П. Ісаїв та ін.); рецепції публіцистичних та наукових праць Моха сучасниками, його вплив і місце у розвитку нашої культури у 30-60-х рр. ХХ століття на теренах України і в еміграції.

Перспективною є подальша систематизація та уведення спадку Олександра Моха в історико-літературний дискурс усього комплексу католицької науки і літературознавчої преси міжвоєнного двадцятиліття («Поступ», «Нова зоря», «Світ дитини», «Місіонар», «Мета», «Католицька акція» та ін.). Предметом філософського дослідження в персоналізмі є творча суб'єктивність людини. З точки зору персоналістів, у ХХ ст. концепціями, що найбільш одухотворені особистісними ідеями, були персоналізм, екзистенціалізм та марксизм. Однак лише персоналізм мав добре та прогресивне для людства єство, творчий, а не руйнівний дух. Християнський націоналізм – це світоглядне кредо Олександра Моха і його сподвижників у міжвоєнне двадцятиріччя. Прагнення жити не у світі ілюзій, а бажання абсолютного спокою і гармонії духу найчіткіше висловлена в бажанні релігійної людини жити в сакральному світі, тобто, у святому просторі. Саме так можна розглядати християнський дискурс в літературознавстві загалом і зокрема у творчості та науковій спадщині Олександра Моха. Окреслення християнського дискурсу спостерігається в

широкому діапазоні творчості конкретного письменника чи науковця: від натяків, алюзій на християнські сюжети, від окремих метафор та символів до художньо оформленого цілісного світогляду, постави християнина-митця, що допускає власне національно-патріотичне чи художньо-символічне трактування, наголошує на двоєдності внутрішнього змісту й зовнішнього вияву літератури.

Мох належав до видатних католицьких критиків і мислителів, бо цілісно розглядав українську літературу і працював над формуванням нових критеріїв католицької критики. Критик і видавець розглядав релігійну літературу як прагнення абсолюту, як намагання знайти себе і вийти поза себе, поза свій час, стати одкровенням і зустріччю з найширшим – метафізичним – виміром. Науковець вважав, що мистецтво підносить людину над буденністю і облагороджує духовне життя, бо ж коли джерело атеїзму полягає у буденності душі, то одухотворення через творчість – це піднесення до Бога.

Олександр Мох як і інші прихильники релігійних принципів і католицької етики у літературі та літературознавстві, гармонійно поєднував національну та християнську ідеологію, тому у художній творчості ці погляди вони заохочували на рівні релігійно-метафізичної проблематики, активного використання й мистецького осмислення християнських мотивів та символів. Брав участь Мох і в основних дискусіях того часу на сторінках тогочасної галицької преси, а його практичну діяльність як видавця і редактора галицьких а потім емігрантських видань важко з кимось порівняти, важко переоцінити. Окрім того, все його життя і діяльність були спрямовані на те, щоб зробити українську літературу частиною європейської християнської за світоглядними основами літератури. Водночас він завжди провадив пошук національної ідентичності та розвивав усвідомлення належності до

українського народу, а джерелом його діяльності стала широка палітра філософських, релігійних, соціально-політичних мотивів і проблем.

Критик боровся і не раз підкреслював, що здійснювання ідеалів російського комунізму несе одночасно смерть цілій українській нації та закликав, що злим ідеям треба протиставляти добрі ідеї, а проти насильства треба організувати силу. Мох стверджував націоналістичний світогляд як християнське вчення, як метод формування християнської нації, як служіння для своєї нації, як поступове виховання християнської моралі, активне протистояння негуманним ворожим діям. Українська Греко-Католицька Церква у двадцятих-тридцятих роках ХХ століття очолила пресу християнського напрямку, змогла вдало впливати на формування суспільно-релігійної ситуації у Західній Україні. Світогляд Олександра Моха як людини глибоко релігійної формувалася під безпосереднім впливом Церкви. Велична система християнських морально-етичних цінностей визначила роль і місце діяча, що завжди утверджував становлення християнської за духом літератури, державницької та національної ідеї у ній. Тематика християнського патріотизму, соборності, єдності українців є наскрізною в доробку Олександра Моха, чільного діяча української гуманітаристики міжвоєнного двадцятиріччя у Галичині, який представляв католицький світоглядний напрям, справив помітний вплив на розвиток видавничої справи, працював у багатьох періодичних виданнях та проектах як публіцист, літературний критик і теоретик літератури.

Відзначався критик-Мох вихованістю, толерантним ставленням до супротивників, які не поділяли його поглядів на тексти, або ж були ідеологічними супротивниками, прагнув єдності, бо в єдності сила, прагнув примножувати сили нації, не зважаючи на власні амбіції. Провідною темою, об'єктом вивчення для Моха-критика була у тридцятих-

шістдесятих роках ХХ-го століття сучасна йому українська література, спосіб та шляхи розвитку якої уважно простежував, аналізував і синтезував через призму християнського світогляду, популяризував та розвивав. Як редактор Мох був послідовний у своїй ідейно-моральній світоглядній орієнтації як апологет католицького за духом і змістом письменства, а як критик вмів професійно підійти до творчості будь-якого автора, побачити і відзначити його сильні і характеристичні ознаки, виявляючи свою толерантність і неабияку ерудицію у європейському мистецькому житті. Чудово знаючи європейську культуру, він розвивав таким чином і свою, а це все разом дозволяло йому піднятися до рівня узагальнення, аналізу і синтезу, стати популярним і впливовим учасником літературного процесу міжвоєнного двадцятиріччя і надалі. Багато досліджував і критикував творчість письменників некатолицького напрямку. Особливо цікаві рецензії та критичні виступи Моха про представників ліберального та націоналістичного письменства, які він щиро досліджував і дискутував з їхніми авторами з метою покращити ці тексти, переконати у своїй позиції. Обирав такі твори для зіставлення та аналізу, у яких бачив реалізацію своїх поглядів як критика католицького напрямку, як християнина, бо як віруюча людина завжди намагався жити якнайдовше у сакральному середовищі, а також вважав, що його життєвий досвід – цілком іншого характеру в порівнянні з досвідом людини, яка не має релігійних почуттів, яка живе у безбожному світі.

Олександр Мох-Араміс на рівні загальноєвропейських високих християнських критеріїв будував храм нашої національної культури: велична система християнських морально-етичних цінностей, що її культивували у мистецтві слова ці літературознавці, визначала роль і місце цього напрямку. Учені католицького напрямку успішно утверджували християнську за духом літературу, державницьку та національну ідеї у ній,

боролися проти жахливого людиноненависницького впливу більшовицької і нацистської ідеології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. [http://uk.wikipedia.org/wiki/ Мох Олександр Іванович](http://uk.wikipedia.org/wiki/Мох_Олександр_Іванович)
2. Krzysztof Dybciak. Personalistyczna krytyka literacka. Teoria i opis nurtu z lat trzydziestych. – Wydawnictwo PAN, 1981. – С. 6.
3. Андрусів С. М. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. – Тернопіль: Джура, 2000. – 340 с.
4. Бліндер Н.М. «НОВА ЗОРЯ» – друкований орган консервативно-клерикального руху інтелігенції східної Галичини міжвоєнного періоду // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2014, вип. XXXIX. – С. 135-138.
5. Вагнер Ф. Яка ціль мистецтва: етична чи естетична? // Нова зоря. – Львів, 1933. – Ч. 60.
6. Веретюк О. Українське літературне життя у міжвоєнній Польщі. Видання. Постаті. Українсько-літературні контакти. – Тернопіль, 2001. – С. 19-20.
7. Гдакович М.С. Літературні періодичні видання 20-30-х рр. ХХ ст. на західноукраїнських землях у суспільно-політичному і духовному контексті доби: Автореф. дис... канд. філол. наук / Гдакович Мар'яна Степанівна; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Ін-т журналістики. – К., 2003. – 20 с.
8. Грицков'ян Я. Українські католицькі письменники міжвоєнного двадцятиліття: група «Логос» / Ярослав Грицков'ян // Записки наукового Товариства ім. Шевченка. – Т. ССХХІХ. – Праці філологічної секції. – Львів, 1995. – С.170-178.
9. Енциклопедія українознавства. Словникова частина : в 10т. Гол. ред. В. Кубійович / Наукове Товариство ім. Шевченка. – Перевидання в Україні. Репринтне відтворення видання 1955-1984 років. – Львів, 1996-2000.

10. Енциклопедія Українознавства: в 11 т. – Львів: НТШ, 1993. – Т.1. – С. 301.
11. Заїкин В. Проблеми української літературної критики й естетики в ліберальнім освітленні. Рецензія на: Михайло Рудницький. Між ідеєю і формою. - Львів, 1932. - 244 с. // Дзвони. - 1932. - Ч. 9.
12. Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки) / За заг. ред. О. Зайцева; – Львів: Видавництво УКУ, 2011. – 384 с.
13. Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20-30-х років ХХ ст. / Упорядник і автор вступного слова Микола Ільницький. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 432 с.
14. Ільницький М. Літературний Львів першої половини ХХ століття // Львів. Історичні нариси. Львів, 1996.
15. Ільницький М. В атмосфері ідейних протистоянь // Критики і критерії. – Львів, 1998. – 148 с.
16. Ільницький М. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття . – Львів: Місіонер, 1999. – 212 с.
17. Ільницький М. Критики і критерії: літературно-критична думка в Західній Україні 20-30-х рр. ХХ ст. / Микола Ільницький // Львів : ВНТЛ, 1998. – 148 с.
18. Ільницький М. Літературний Львів першої половини ХХ століття // У кн.: Львів. Історичні нариси. Львів, 1996.
19. Ільницький М. Між ідеологією і естетикою. Франкознавчі дослідження міжвоєнного двадцятиліття в Західній Україні / Микола Ільницький // Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20-30-х років ХХ ст. [Упорядник і автор вступного слова Микола Ільницький]. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 3–24.

20. Ісаїв П. Рецензія на статтю О. Моха «На фронті української книжки» / Петро Ісаїв // Дзвони. – Львів, 1938. – Ч. 1/2. – С. 76.
21. Калинська-Корчук Г. До 90-річчя утворення літературної групи «Логос». Українські письменники-католики / Г. Калинська-Корчук. – Режим доступу : <http://www.umx.org.ua/>
22. Комариця М. Українська «Католицька критика»: між етикою і естетикою // Вісник Львівського університету: серія філологія. - 2008. - В.44. Ч.2.
23. Комариця М. Журнал «Дзвони». 1931–1939. Систематичний покажчик змісту. – Львів, 1997. – 227 с.
24. Комариця М. Українська «католицька критика»: феномен 20-30-х рр. ХХ ст.: Монографія / Мар'яна Комариця; НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 2007. – 328 с.
25. Коструба Т. Що таке «католицька література» // Життя і слово, 1948-1949. – С. 54-68.
26. Кость С. Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст. у всеукраїнському контексті (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування). – Львів, 2006. – 514 с.
27. Крупач М. "Під камінням важкого неба..." До проблеми художньої інтерпретації апокаліптичних текстів // Дзвін. – 1997.– Ч. 4.– С. 128-134.
28. Крупач М. Історіософські мотиви творчості О.Ольжича // Українська філологія: досягнення, перспективи. – Львів, 1994.– С. 309-314
29. Левченко Г. Християнський аспект літературної творчості Ольги Кобилянської // Слово і час. – К., 2008. – № 12. – С. 20-27.
30. Медвідь І. «Я вірив і вірую в Бога не так, як всі»: деякі особливості релігійних поглядів Івана Франка / Ігор Медвідь // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія / [за заг. ред. І. С. Зуляка]. – 8

- Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 60 – 63.
- 31.Медвідь І. Характер та еволюція релігійних поглядів Івана Франка: на прикладі ставлення до Греко-католицької церкви. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів, 2017 // <https://shron1.chtyvo.org.ua/>.
- 32.Мельник Я. Церква і культ Франка / Ярослава Мельник // Українське літературознавство. – Львів, 1995. – Вип. 60. – С. 35 – 49.
- 33.Микитюк В. Костянтин Чехович – літературний критик // Матеріали II Міжнародної конференції "Slowo. Tekst. Czas." (Польща, Щецін, 1997 р.). – С. 116-122.
- 34.Микитюк В. «Pro foro externo»: Франкові конкретизації образу українсько-галицького інтелектуала / «Pro foro externo»: Frankos concretizations of ukrainian-galician intellectual / Володимир Микитюк // Spheres of Culture : Journal of Philology, History, Social and Media Communication Political Science, and Cultural Studies. Editor-in-Chief: Prof. Ihor Nabytovych / Maria Curie-Sklodowska University, Poland. – Lublin, 2017. – Vol. 16. – S. 166–179. | Сфери культури : науковий журнал із філології, історії та культури університету ім. Марії Кюрі-Скłodовської, Польща. – Люблін, 2017. – Число 16. – С. 166–179.
- 35.Микитюк В. Загальноєвропейські тенденції української католицької критики у Львові 1-ї половини XX ст. // Literatura ukraińska XIX i XX wieku w kontekście europejskim | Українська література XIX-XX століть у європейському контексті. – Pod redakcją Ludmiły Siryk | Під редакцією Людмили Сірик. – Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. – Lublin 2008. – С.119-127.
- 36.Микитюк В. Католицька критика міжвоєнного двадцятиліття / Володимир Микитюк // Porównanie jako dowód. Polsko-ukraińskie

- relacje kulturalne, literackie, historyczne 1890-1999.; Відп. ред. Б.Бакула. – Познань, 2001. – С.22-37.
- 37.Микитюк В. Костянтин Чехович – літературний критик // Матеріали II Міжнародної конференції «Slowo. Tekst. Czas». (Польща, Щецин, 1997 р.). – С. 116–122.
- 38.Микитюк В. Персоналізм і християнський культуралізм Константина Чеховича / Володимир Микитюк // Патріярхат. Греко-католицьке аналітичне видання. – Львів, 2019. № 6 (476).
- 39.Микитюк В. Українська католицька критика міжвоєнного двадцятиліття / Володимир Микитюк // Літературознавчі та історичні студії. Матеріали конференцій. Праці сесій, конференцій, симпозіумів, «Круглих столів» НТШ / Відп. ред. Олег Купчинський. – Львів : НТШ у Львові, 2002. – Т. 14. – С. 252–265.
- 40.Микитюк В. Християнська ідеологія в українському літературознавстві Галичини 20-30-х років ХХ ст. // Світло. – Львів, 2003. – Число 7. – С. 22–29.
- 41.Микитюк В. Християнський націоналізм Константина Чеховича і персоналістична літературна критика. Рецензія : [Чехович К. Християнський націоналізм] / Володимир Микитюк // Слово і Час. – К., 2019. – № 11 (707). – С. 115–121.
- 42.Мох О. (Араміс) Що католикові читати? // Католицька акція. – Ч.2. – Львів, 1935.
- 43.Мох О. Вигляди українського католицького роману // Нова зоря. - Львів, 1933. - Ч. 4. - С. 7.
- 44.Мох О. Книжки і люди / Олександр Мох. – Львів: Добра книжка, 1938. – 134 с.
- 45.Мох О. На українському Парнасі: Оцінка нагороджених книжок: С. Гординського, Б. Кравціва, Ж. Процишина, Г. Журби і Ст. Левинського / Олександр Мох; Львів, Добра книжка, 1934.

46. Мох О. На фронті української книжки: Статистика, висновки й згадки про те, чим тепер духово кормиться наша суспільність на Захід від Збруча і що з того вийде / Олександр Мох; Львів, Добра книжка, 1937. – 49 с.
47. Мох О. Нариси з історії української католицької преси // Правда. – 1973. – Ч. 1-2. – С. 133-149.
48. Мох О. Стерно на Європу або «Варяжські українці» // Нова зоря. – Львів, 1934. – Ч. 100.
49. Мох О. Теофіл Коструба – учений праведник. Післяслово к «Нарису історії України» Теофіла Коструби // Українське видавництво «ДОБРА КНИЖКА» – Торонто, 1961. – Випуск 172. (Сайт Кримської філії ННДІУ МОНМСУ)
50. Олійник-Рахманний О. Літературно-ідеологічні напрямки в Західній Україні (1919 – 1939 роки). – К., 1999. – 229 с.
51. Передирій В. Мох Олександр-Микола // Українська журналістика в іменах (За редакцією М.М. Романюка) // НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 1999. – Вип. 6. – 476 с.
52. Салига Т. Григор Лужницький і літературна група «Логос» // У кн.: Імператив. (Літературознавчі статті, критика, публіцистика). – Львів, 1997. – 352 с.
53. Салига Т. Літературна група "Митуса" і її стильові пошуки» // У кн.: Імператив. (Літературознавчі статті, критика, публіцистика). – Львів, 1997. – 352 с.
54. Сверстюк Є. Рік високого сонця // Сверстюк Є. На святі надій. Вибране. – Київ, «Наша віра», 1999. – С. 321-368.
55. Теліга О. Збірник (Редакція і примітки О. Жданович). – Детройт – Нью Йорк – Париж, 1977. – 474 с.

- 56.Теліга О. Якими нас прагнете? // Теліга О. Збірник (Редакція і примітки О.Жданович). – Детройт – Нью Йорк – Париж, 1977. – С. 65-77.
- 57.Чехович К. Постать Мойсея в творчості І. Франка. – Львів. – 1936 / Костянтин Чехович // Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20-30-х років ХХ ст. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – С. 374 – 388.
- 58.Чижевський Д. Історія української літератури. Від початків до доби реалізму. – Тернопіль, 1994.– 480 с.
- 59.Шерех Ю. Другий «Заповіт» української літератури // У кн.: Шерех Ю. Третя сторожа. – К., 1993. – С. 192–221.
- 60.Шпрінгер Т. Олександр Мох як літературний критик, журналіст і видавець // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – Львів, 2012. – Випуск 36. – С. 161-171.